

Dr. Algimantas ČEPAS

Lietuvos teisės instituto

Baudžiamosios justicijos tyrimų skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas

Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius

Tel.: (8 5) 2497591

El. p. algimantas@teise.org

Prof. dr. (HP) Aleksandras DOBRYNINAS

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedros profesorius

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

Tel.: (8 5) 2667626

El. p. aleksandras.dobryninas@fsf.vu.lt

Prof. dr. (HP) Gintautas VALICKAS

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedros vedėjas

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

Tel.: (8 5) 2667605

El. p. gintautas.valickas@fsf.vu.lt

NUŽUDYMAI LIETUVOJE: TEISINIAI, SOCIOLOGINIAI IR PSICHOLOGINIAI ASPEKTAI*

Straipsnyje apžvelgiamas teisinis atsakomybės už nužudymus reglamentavimas Lietuvos Respublikos ir kitų valstybių įstatymuose, nužudymų samprata Lietuvos teismų praktikoje. Nagrinėjant nužudymo sampratą dėmesys telkiamas į nužudymų ir gyvybės atėmimų būtinąsias ginties situacijoje atribojimą, nužudymų ir neatsargių gyvybės atėmimų atskirimą. Straipsnyje taip pat pristatomos sociologinės-kriminologinės teorijos, kuriomis remiantis galima aiškinti nužudymų situaciją Lietuvoje. Remiantis psichologinės literatūros apžvalga išskiriami ir pristatomi svarbiausi psichologiniai nužudymų veiksniai.

1. ĮVADAS

Nužudymų lygis Lietuvoje jau ne pirmus metus kelia rimtą susirūpinimą tarp kriminalinės justicijos ir kriminologijos ekspertų. Nužudymų Lietuvoje daug. Gerokai

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Nužudymai Lietuvoje: kriminologinis tyrimas“ (sutarties Nr. SIN-11/2012).

daugiau nei kitose Europos Sąjungos valstybėse. Europos Sąjungos statistikos tarnybos duomenimis, Lietuvoje gyvena tik 0,7 procento visų Europos Sąjungos gyventojų, bet mūsų valstybėje padaroma 4,1 procento visų Europos Sąjungos nužudymų. Paskaičiavus, kad visoje Europos Sąjungoje per metus (2009 metų duomenimis) padaroma apie 6 tūkstančius nužudymų,¹ o ES gyvena (taip pat 2009 metų duomenimis) 503 milijonai žmonių,² išvestinas vidurkis, kad 100 tūkstančių Europos Sąjungos gyventojų tenka 1,2 nužudymo kasmet. Lietuvoje 100 tūkstančių gyventojų tenka 7,5 nužudymo kasmet, t. y. šešiskart daugiau. Jei atitiktume tokį Europos Sąjungos vidurkį, Lietuvoje būtų padaroma apie 36 nužudymus kasmet, tačiau 2011 metais Lietuvos Respublikoje buvo užregistruoti 204 nužudymai.

Kaip galima matyti iš 1 pav., per pastaruosius 20 metų išryškėjo dvi nužudymų tendencijos:³ pirma – nuo Nepriklausomybės atkūrimo iki 1994 m., kai nužudymų skaičius intensyviai augo ir pasiekė savo absoliutų maksimumą (523), ir antra – nuo 1994 m. iki mūsų dienų, kai nužudymų skaičius laipsniškai sumažėjo daugiau kaip 2,5 karto. Tačiau 2012 m. mažiausias per nepriklausomybės laikotarpį registruotų⁴ nužudymų lygis (absoliučiais skaičiais 199, *per capita* – 6,6) gal ir leistų manyti, kad nužudymų situacija Lietuvoje normalizuojasi. Tačiau verta priminti, kad dar nepasiektas ne tik maksimalus sovietmečio nužudymų lygis – 4,6 (arba absoliučiais skaičiais – 158 nužudymų⁵), bet, kaip minėta, esame toli tiek nuo Europos Sąjungos nužudymų vidurkio (2005–2007 m. m. jis siekė 1,4,⁶ Lietuvoje tuo pačiu periodu

¹ Eurostat. Crimes recorded by the police. Last update: 06-03-2012.

² Eurostat. Population at 1 January. Persons.

³ Dėmesys atkreiptinas į tai, kad kai kurie teisinio reguliavimo pokyčiai neleidžia užtikrinti visiško statistinių duomenų nuoseklumo. Pavyzdžiui, į registruotų nužudymų skaičių nepatenka iki 1993 m. liepos 2 d. atskirame BK straipsnyje kriminalizuoti mirtį sukėlę sunkūs sveikatos sutrikdymai. Taip pat svarbu tai, kad į registruotų nužudymų skaičių patenka visi tyčiniai nužudymai, taip pat ir kriminalizuoti privilegijuotose nusikaltimų sudėtyse – BK 130 str. numatytas nužudymas labai susijaudinus, BK 131 str. numatytas naujagimio nužudymas, taip pat 1961 m. BK atskirame straipsnyje (iki 1995 m. sausio 1 d.) kriminalizuotas nužudymas peržengiant būtinosios ginties ribas.

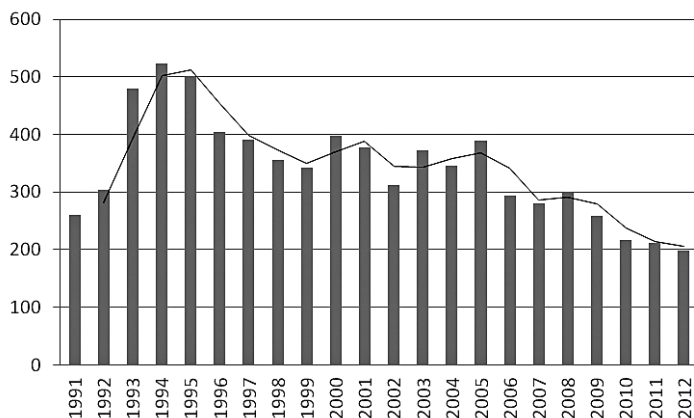
⁴ Dėmesys atkreiptinas į tai, kad statistiniai duomenys rodo tik pradedant ikiteisminius tyrimus registruotų nužudymų skaičių. Daugeliu atvejų ikiteisminiame tyrime tirtos kaip nužudymai veikos teismo nagrinėjimo metu perkvalifikuojamos pagal atsakomybę už kitus nusikaltimus numatančius BK straipsnius, nužudymų byloje ganėtinai dažni ir išteisinamieji nuosprendžiai, tačiau šie faktai registruotų nusikaltimų statistikoje neatsispindi.

⁵ Nusikaltimų prevencijos Lietuvoje centras. Tyčiniai nužudymai (su pasikėsinimais). [1931–2007]. Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus11.htm>>.

⁶ Pagal *Tavares C., Thomas J.* Population and social conditions: Crime and Criminal Justice. EUROSTAT. Statistics in Focus. 36/2009. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-09-036/EN/KS-SF-09-036-EN.PDF>.

jis buvo 9,4), tiek ir nuo bendro Europos nužudymų vidurkio – 3,5.⁷ Pažymėtina, kad Europoje nužudymų lygiu Lietuvą lenkia tik Rusija ir Moldova, o Europos Sąjungoje Lietuva ir jos sostinė Vilnius jau ne vienus metus neužleidžia pirmaujančių pozicijų.

Nužudymų dinamika Lietuvoje (1991–2012 m. m.)⁸

Pastebėtina, kad pastarąjį dešimtmetį nužudymų skaičiai mažėjo visoje Europos Sąjungoje. 2001–2009 metais beveik arba daugiau nei perpus sumažėjo nužudymų Estijoje, Latvijoje, Bulgarijoje, Vengrijoje, beveik pusantro ar daugiau nei pusantro karto sumažėjo nužudymų Belgijoje, Olandijoje, Prancūzijoje, Austrijoje, Lenkijoje, Slovakijoje, mažėjimo tendencijos stebėtos daugumoje kitų Europos Sąjungos valstybių.⁹ Tad galima spėti, kad nužudymų lygį keičia globalūs ar regioniniai procesai. Tačiau neturėtų būti neigiama ir vidinių veiksnių įtaka nužudymų skaičiaus kaitai Lietuvoje.

Lietuvoje nužudymų tematika atskirai nagrinėta nedaug. Pirmiausia paminėtina Alberto Milinio monografija, iš teisės mokslo pusės nagrinėjanti nužudymų bylas,

⁷ Pagal Homicide Statistics 2012. UNODC. Prieiga per internetą: <http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/crime/Homicide_statistics2012.xls>.

⁸ Žr.: Nusikaltimų prevencijos Lietuvoje centras. Tyčiniai nužudymai (su pasikėsimais). [1931–2007]. Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus11.htm>>; Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika. Forma_1Ž. Prieiga per internetą: <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?>>.

⁹ Eurostat. Crimes recorded by the police. Last update: 06-03-2012.

teisėsaugos institucijų bei teismų veiklą.¹⁰ Antra paminėtina Arvydo Pociaus 2009 metais Mykolo Romerio universitete apginta daktaro disertacija „Asmenų, padariusių nužudymus, gyvenimo retrospektyva (kriminologinė analizė)“. Daktaro disertacijoje pateikiama ir teisės šaltinių, ir už nužudymus kalinčius asmenis apibūdinančių empirinių duomenų analizė. Nužudymų problematika sulaukia dėmesio ir kituose Lietuvos mokslininkų darbuose, deja, šis dėmesys daugiausia tėra epizodinis, apsiribojama nužudymų aptarimu smurtinio nusikalstamumo kontekste.

Išskirtinis regioninis nužudymo lygis Lietuvoje negalėjo nesudominti užsienio kriminologų. Visų pirma tai yra publikacijos, kuriose nužudymo fenomenas Lietuvoje analizuojamas bendrame geografiniame (Baltijos regiono) ir istoriniame (perėjimo laikotarpiu) kontekste. Taigi paminėtina mokslininkų iš Estijos ir Švedijos – Värnick, Tooding, Palo ir Wasserman – publikacija,¹¹ kurioje nužudymai Lietuvoje, kaip, beje, ir kitose Baltijos valstybėse, siejami su socialiniais politiniais ir ekonominiais pokyčiais regione. Švedų kriminologė V. Ceccato analizuoja nužudymų tendencijas Baltijos valstybėse (taip pat ir Lietuvoje) bendrame socialinės dezorganizacijos teorijos kontekste, akcentuodama tokius tiriamuosius aspektus kaip geografinis nužudymų pasiskirstymas, koreliacijos tarp socialinių demografinių, gyvenimo stiliaus bei kitų indikatorių ir nužudymų.¹² Ši tyrimo tradicija toliau tęsiama ir tobulinama Kanados kriminologo M. A. Andreseno darbuose,¹³ kuriuose nužudymų analizė apsiriboja vien Lietuva. Taip pat paminėtina ir neseniai pasirodžiusi publikacija apie sąryšį tarp nužudymų ir alkoholio vartojimo kaimo vietovėse. Čia tarp kitų Europos šalių analizuojama ir Lietuvos situacija.¹⁴

Nėra vienodų žmonių, nėra vienodų gyvenimiškų situacijų, nėra vienodų nužudymų. Kiekvieną jų lemia gausybė įvairių veiksnių, kiekvienam jų susiklosto skirtingos sąlygos. Todėl vienašalis požiūris į šiuos veiksnius ir sąlygas negali būti pakankamas. Lietuvos teisės instituto ir Vilniaus universiteto atliekamame kriminologiniame

¹⁰ Milinis A. Baudžiamoji atsakomybė už nužudymą. Vilnius: Registrų centras, 2011.

¹¹ Värnick A., Tooding L. M., Palo E., Wasserman D. Suicide and Homicide: Durkheim's and Henry & Short's Theories Tested on Data from the Baltic States // Archives of Suicide Research, 2003, vol. 7, p. 51–59.

¹² Ceccato V. Expressive Crimes in Post-Socialist States of Estonia, Latvia and Lithuania // Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, 2008, vol. 9, iss. 1, p. 2–30.

¹³ Andresen M. A. Homicide in Lithuania // M.C.A. Liem and W.A. Pridemore (eds.) Handbook of European Homicide Research: Patterns, Explanations, and Country Studies. New York, NY: Springer, 2012, p. 437–449; Andresen M. A. The impact of accession to the European Union on violent crime in Lithuania // European Sociological Review, 2011, vol. 27 (6), p. 759–771.

¹⁴ Kaylen M. T. Rural Homicide in Europe: A Review of the Literature // M.C.A. Liem and W.A. Pridemore (eds.) Handbook of European Homicide Research: Patterns, Explanations, and Country Studies. New York, NY: Springer, 2012, p. 231–246.

nužudymų tyrime kuriama tarpdisciplininė mokslinio nagrinėjimo perspektyva, vienijamos teisės, sociologijos, psichologijos mokslų žinios. Todėl ir temos nagrinėjimas, pristatomas šiame straipsnyje, yra skaidomas į tris skyrius, kuriuose remiantis teisės, sociologijos ir psichologijos mokslų prieigomis bandoma atsakyti į klausimą, kas lemia itin didelį nužudymų skaičių mūsų valstybėje: teisinės nužudymo sąvokos apimtis, specifiniai sociologiniai ir psichologiniai veiksniai.

2. TEISINIAI NUŽUDYMŲ LIETUVOJE ASPEKTAI

Matyt, pasaulyje nėra valstybės, kurios įstatymai nenumatytų atsakomybės už nužudymus. Atsakomybė už nužudymus minima jau Hamurabio kodekse, Pamedės teisyne.¹⁵ Kasdienis nužudymo suvokimas atrodo esąs neproblemiškas, akivaizdus. Ir vis dėlto nužudymo sąvokos analizė verta dėmesio. Nebūtina permąstyti visuomeninio gyvenimo subtilybių, kad išryškėtų sąvokos „nužudymas“ daugiaprasmiškumas. Pavyzdžiui, LR BK 28 straipsnio 2 dalis numato, kad „asmuo neatsako pagal šį kodeksą, jeigu jis, neperžengdamas būtinosios ginties ribų, padarė baudžiamajame įstatyme numatyto nusikaltimo ar nusižengimo požymius formaliai atitinkančią veiką gindamasis ar gindamas kitą asmenį, nuosavybę, būsto neliečiamybę, kitas teises, visuomenės ar valstybės interesus nuo pradėto ar tiesiogiai gresiančio pavojingo kėsinosi“. Atsakomybė pagal LR BK (28 str. 3 d.) gali kilti tik tada, jei „tiesiogine tyčia nužudoma arba sunkiai sutrikdoma sveikata, jeigu gynyba aiškiai neatitiko kėsinosi pobūdžio ir pavojingumo“. Visais kitais atvejais, kaip sako mūsų BK, asmuo „turi teisę į būtinąją gintį“, t. y. gyvybės atėmimas neperžengiant BK 28 straipsnyje nustatytų ribų ne tik nelaikomas nužudymu, jis laikomas teisėta veika. Tačiau pažvelgus į kitą teisės aktą – Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, galima suabejoti LR BK formuluojamu gyvybės atėmimo būtinosios ginties situacijoje ir tyčinio nužudymo atribojimu. Konvencijos 2 straipsnio 1 paragrafas nustato, kad „gyvybės atėmimas negali būti laikomas prieštaraujančiu šiam straipsniui, jeigu tai įvyko neviršijant tokio jėgos panaudojimo, kai tai buvo neišvengiamai būtina: a) ginant kiekvieną asmenį nuo neteisėto smurto“. Tarp LR BK ir Europos žmogaus teisių konvencijoje išdėstytų būtinosios ginties sampratų yra keletas skirtumų.

Pirma, Europos žmogaus teisių konvencija gyvybės atėmimą pateisina tik tuomet, kada ginamas asmuo, LR BK pateisina gyvybės atėmimą ginant bet kurias žmogaus teises. Europos Žmogaus Teisių Teismas nėra plačiau išdėstęs, kaip turėtų būti interpretuojama aptariama Konvencijos nuostata, tačiau mokslinėje literatūroje laikomasi pozicijos, kad Europos žmogaus teisių konvencija pripažįsta gyvybės at-

¹⁵ *Milinis A.* Baudžiamoji atsakomybė už nužudymą: monografija. Vilnius: Justitia, 2011, p. 75, 87–88.

ėmimą pateisinamu tik tada, kai užpuolimas kelia grėsmę gyvybei arba sveikatai.¹⁶ Malta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją ratifikavo su išlyga, kad gyvybės atėmimas pateisinamas ir būtinosios ginties situacijoje ginant nuosavybę.¹⁷ Lietuvos Respublika net tokios išlygos nėra padariusi, ir vis dėlto mūsų BK gyvybės atėmimą ginant nuosavybę laiko teisėtu. Negana to, BK pateisina gyvybės atėmimą netgi tais atvejais, kai ginamos ne žmogaus teisės, bet visuomenės ir valstybės interesai.

Tiesa, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad „būtinoji gintis galima tik nuo pavojingo kėsینimosi, kai viena pusė nesiruošia panaudoti smurtą, o smurtas panaudojamas netikėtai esant užpultam“¹⁸. Taigi smurtinis kėsینimosi pobūdis, kėsینimasis į asmenį (žmogų) tarsi ir pripažįstamas būtina būtinosios ginties sąlyga. Tačiau ar tikrai? Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad kėsینimasis laikomas pavojingu, kai „juo padaroma žala valstybės saugomiems teisiniams gėriams arba sukeliama tokios žalos atsiradimo grėsmė“¹⁹. Smurtas nėra vienintelis grėsmės teisiniams gėriams šaltinis. Taigi įstatymo tekstas nėra pakankamai aiškus, o principas *in dubio pro reo* reikalauja, kad kiekviena abejonė būtų aiškinama kaltininko (šiuo atveju – kito gyvybę atėmusio žmogaus) naudai...

Galiausiai Europos žmogaus teisių konvencija gyvybės atėmimą būtinosios ginties situacijoje pateisina tik kai jis yra neišvengiamai būtinas. LR BK reikalauja tik kad gynyba būtų proporcinga kėsینimosi pavojingumo pobūdžiui ir pavojingumui. Pačiame BK tiesiogiai įtvirtinama, kad teisę į būtinąją gintį asmuo „gali įgyvendinti neatsižvelgdamas į tai, ar galėjo išvengti kėsینimosi arba kreiptis pagalbos į kitus asmenis ar valdžios institucijas“. Taigi gyvybės atėmimas LR BK nedviprasmiškai pateisinamas ir kai jis nėra „neišvengiamai būtinas“.

Šiose pastraipose nesiekama atsakyti į klausimą, ar tinkamai dera LR BK ir Europos žmogaus teisių bei pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Iškelti klausimai yra sudėtingi ir verti detalesnio nagrinėjimo, bent jau atskiro straipsnio. Tačiau galbūt aukščiau pateikti pasvarstymai yra pakankami atkreipti dėmesį į pačios nužudymo sąvokos problemškumą.

Kartu atkreiptinas dėmesys, kad aukščiau aptarta būtinosios ginties sąvoka buvo

¹⁶ *Leverick F. Killing in Self-Defence*. Oxford: Oxford University Press, 2006, 182 p.

¹⁷ Malta: Reservation made at the time of signature, on 12 December 1966, and contained in the instrument of ratification, deposited on 23 January 1967 - Or. Engl. Prieiga per internetą: <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=005&CM=8&DF=&CL=ENG&VL=1>>.

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. rugsėjo mėn. 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-404/2010.

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2005 m. rugsėjo mėn. 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-520.

įtvirtinta tik 2003 metais įsigaliojusiam LR BK. Senasis BK nustatė gerokai griežtesnes būtinosios ginties ribas. Svarbiausiu skirtumu laikytina tai, kad naujasis BK numato, kad būtinosios ginties ribos gali būti peržengtos tik tiesiogine tyčia, o senasis BK numatė ir būtinosios ginties ribų peržengimą netiesiogine tyčia. Atsižvelgiant į tai, kad būtinosios ginties klausimas buvo ir yra keliamas daugelyje nužudymų bylų, galima buvo tikėtis, kad, išplėtus būtinosios ginties ribas (ir taip susiaurinus nužudymo sąvoką), nužudymų skaičius Lietuvoje sumažės. Visgi statistiniai duomenys rodo, kad šis teisinio reguliavimo pakeitimas neturėjo pastebimos įtakos nužudymų skaičiui. Naujasis BK įsigaliojo 2003 metų gegužės 1 d., o 2004 metais į Lietuvos kalinimo įstaigas pateko netgi daugiau už nužudymus nuteistų žmonių nei 2002 metais (atitinkamai 332 ir 304 nuteistieji).²⁰

Galima kelti hipotezę, kad tokie rodikliai rodo, jog, performuluojant būtinosios ginties suvokimą BK, nužudymo sąvoka praktikoje buvo ne susiaurinta, bet išplėta. Pirminis nužudymų bylų, nagrinėtų iki ir po 2000 metų BK įsigaliojimo, lyginimas leidžia kelti hipotezę, kad teismų praktikoje įsigaliojus naujam BK būtinosios ginties situacijas pradėta išvelgti rečiau. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 1997 metais buvo konstatavęs, kad „kėsinimosi pabaigos besąlygiškai nereiškia ginklų ar kitų daiktų, pavartotų pavojingo kėsinimosi metu, atitekimas besiginančiajam“²¹. Vis dėlto, pavyzdžiui, 2011 metais nagrinėtoje baudžiamojoje byloje Kauno apygardos teismas yra konstatavęs, kad „nuo to momento, kai peilis iš nukentėjusiojo rankų buvo išmuštas, tas momentas laikytinas nukentėjusiojo pavojingo kėsinimosi, nukreipto prieš kaltinamojo sveikatą ar gyvybę, pabaiga“²². Minimoje byloje nenurodomi jokie kiti motyvai, leidę teismui nuspręsti, kad būtinosios ginties situacija baigėsi. Tai, kad užpuolikas prarado ginklą, laikoma vienintele ir pakankama aplinkybe pagrįsti sprendimui, kad būtinosios ginties situacija baigėsi. Šie pavyzdžiai iš praktikos nėra pakankami pagrįsti teiginį, kad, performulavus būtinosios ginties reguliavimą BK, teismų praktikoje iš tikrųjų išsiplėtė nužudymo sąvoka (veikų, kurios anksčiau buvo laikomos padarytos būtinosios ginties situacijoje arba peržengiant jos ribas, sąskaita).

²⁰ Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos. Statistiniai duomenys apie nuteistųjų skaičių, sudėtį (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitą per 2002 metus. Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/atas/prd/nut/nut2002.doc>>; Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Administracinių reikalų skyriaus analitinis poskyris. Nuteistųjų laisvės atėmimo skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė. 2004-02-27. Nr. 13/07-156. Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/atas/prd/nut/nut200412.xls>>.

²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1997 m. birželio mėn. 13 d. nutarimas Nr. 4 „Dėl teismų praktikos taikant įstatymus dėl būtinosios ginties ir jos ribų peržengimo“ // Teismų praktika, Nr. 7.

²² Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. balandžio mėn. 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-87-133/2011.

Ir vis dėlto BK normų analizė rodo, kad tokia nužudymo sąvokos plėtra tikėtina ir verta atskiros analizės.

Nužudymo sąvokos plėtimasis Lietuvoje išvelgtinas ir dar vienu aspektu. Lyginant nužudymų skaičius Lietuvoje ir kitose Europos valstybėse, atkreiptinas dėmesys į tai, kad sąvoka „nužudymas“ daug kur taikoma ne visiems tyčiniams gyvybės atėmimams apibūdinti. Pavyzdžiui, Vokietijos baudžiamojo kodekso 227, 231, 251 straipsniai numato atsakomybę už sveikatos sutrikdymą, pasibaigusį mirtimi, kai veikia daroma tyčia, tačiau padariniai sukeliama neatsargiai.²³ Prancūzijos baudžiamojo kodekso 222-7 straipsnis numato atsakomybę už smurtą, sukėlusį mirtį, jei nebuvo tyčios nužudyti.²⁴ Tiesa, tai, kad tokios veikos kitose valstybėse nepriskiriamos nužudymų statistikai, ne itin keičia ypatingą Lietuvos statistinių rodiklių padėtį europiniame kontekste. Pavyzdžiui, 2010 metais Vokietijoje buvo registruota apie 100 tokių nusikaltimų,²⁵ t. y. maždaug 20 kartų mažiau nei nužudymų. Tačiau pats tokių nusikaltimų išskyrimas kitose valstybėse rodo, kad nužudymo sąvoka Lietuvoje konstruojama platesnė nei kitur. Pastebėtina ir tai, kad panašus nusikaltimas kadaise buvo įtvirtintas ir LR BK, kurio 111 straipsnis numatė atsakomybę už tyčinį sunkų kūno sužalojimą, sukėlusį nukentėjusiojo mirtį. Tokio straipsnio buvo atsisakyta dar 1993 metais.²⁶ Todėl Lietuvos teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kada veikia laikoma nužudymu net ir tais atvejais, kai nukentėjusysis miršta praėjus pusantų metų po veikos, kaltininką prieš tai jau nuteisus už sveikatos sutrikdymą.²⁷

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad senajame, iki 2003 metų galiojusiam, BK sąvoka „nužudymas“ buvo taikoma ir veikoms, kriminalizuotoms 2003 metų BK 132 straipsnyje „Neatsargus gyvybės atėmimas“. Tokio nužudymo ir neatsargaus gyvybės atėmimo sutapatavimo buvo atsisakyta, nes, kaip rašė vienas iš 2000 metų BK projekto kūrėjų J. Nocius, tyčinio ir neatsargaus gyvybės atėmimo motyvacija ir

²³ Strafgesetzbuch. Prieiga per internetą: <<http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>>.

²⁴ Code pénal. Prieiga per internetą: <<http://www.legifrance.gouv.fr>>.

²⁵ Federal Criminal Police Office. PCS 2010. Police Crime Statistics Yearbook 2010 - abridged versijon. Prieiga per internetą: <http://www.bka.de/nn_195196/SharedDocs/Downloads/EN/Publications/PoliceCrimeStatistics/policeCrimeStatistics2010,templateId=raw,property=publicationFile.pdf/policeCrimeStatistics2010.pdf>.

²⁶ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso, baudžiamojo ir administracinių teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo // Valstybės žinios, 1993-07-02, Nr. 26-597.

²⁷ Garkauskas P. Prieš teismą stojo policininką nužudęs ir apiplėšęs kaunietis // DELFI.lt, 2012 m. spalio 18 d. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/daily/crime/pries-teisma-stojo-policininka-nuzudes-ir-apipleses-kaunietis.d?id=59789427#ixzz2AnkjiNb14>>.

pavojingumo laipsnis yra labai skirtingi.²⁸ Tokiai BK įtvirtintai pozicijai pritartina. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad daugelyje Europos valstybių skirtingi terminai netgi taikomi skirtingo sunkumo tyčiniams nužudymams atriboti (pavyzdžiui, anglų kalboje vartojami skirtingi terminai *murder* ir *manslaughter*, vokiečių kalboje – *Mord* ir *Totschlag*, prancūzų kalboje – *meurtre* ir *assassinat*).

Statistiniai duomenys rodo, kad BK 132 straipsnyje numatytų nusikaltimų Lietuvoje (lyginant su nužudymų skaičiumi) padaroma ne itin daug. 2011 metais buvo registruota 15, 2010 metais – 18, 2009 metais – 12 neatsargių gyvybės atėmimų. Kitose valstybėse registruojamas nepalyginamai didesnis neatsargių gyvybės atėmimų skaičius. Pavyzdžiui, 2010 metais Vokietijoje buvo registruoti 692 nužudymai (*Mord*), 1505 tyčiniai gyvybės atėmimai (*Totschlag*) ir net 906 neatsargūs gyvybės atėmimai (*fahrlässige Tötung*).²⁹ Pastebėtina, kad Vokietijos BK 222 §, kriminalizuojantis neatsargų gyvybės atėmimą, apima ir tokias veikas kaip kelių eismo taisyklių pažeidimas, sukėlęs mirtį, tačiau registruotų nusikaltimų statistikoje šių veikų skaičius neįtraukiamas į neatsargių gyvybės atėmimų skaičių.³⁰

Nedidelis 132 straipsnyje kriminalizuotų neatsargių gyvybės atėmimų skaičius kelia tam tikrų abejonių. Pažymėtina tai, kad apie pusę tyčinių nužudymų padaromi netiesiogine tyčia. Ši tyčios rūšis yra artima neatsargiai kaltei ir kai kuriais atvejais kyla klausimų, ar teismai pagrįstai įvelgia netiesioginę tyčią nužudymų bylose. Pavyzdžiui, tokie klausimai kyla tais atvejais, kai nužudymas padaromas vienu smūgiu, nenau-dojant jokių įrankių. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra ne kartą konstatavęs, kad „galva yra gyvybei svarbi ir labiausiai pažeidžiama žmogaus kūno dalis ir normalaus protinio išsivystymo žmogus negali nesuvokti, jog, suduodamas smūgį kitam žmogui į galvą, daro veiką, keliančią pavojų kito žmogaus sveikatai ir gyvybei“³¹. Netiesioginė tyčia atimti gyvybę pripažįstama ir tais atvejais, kada nukentėjusysis miršta nuo vieno

²⁸ Nocius J. Nusikaltimai žmogui: mokomoji priemonė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998, p. 11.

²⁹ Federal Criminal Police Office. PCS 2010. Police Crime Statistics Yearbook 2010 - abridged versijon. Prieiga per internetą: <http://www.bka.de/nn_195196/SharedDocs/Downloads/EN/Publications/PoliceCrimeStatistics/policeCrimeStatistics2010,templateId=raw,property=publicationFile.pdf/policeCrimeStatistics2010.pdf>.

³⁰ Jehle J. M. Criminal Justice in Germany Facts and Figures. Mönchengladbach: Forum-Verl, Godesberg, 2009, 27 p.

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. sausio mėn. 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-22/2013; taip pat žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. gegužės mėn. 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-302/2010; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. birželio mėn. 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-469/2007; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. spalio mėn. 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-281/2008.

dūrio peiliu į blauzdą.³² Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas išvelgė netiesioginę tyčią ir byloje, kurioje kaltininkas buvo kaltinamas nužudęs auką dūriu į šlaunį, kuriuo buvo pažeista šlauninės arterijos vidinė apsuikinė šaka, įvyko ūmus išorinis nukraujavimas, dėl kurio auka įvykio vietoje mirė. Teismas netiesioginę tyčią byloje konstatavo remdamasis tik tuo, kad kaltinamasis buvo atitinkamo amžiaus ir turėjo gyvenimo patirtį bei pakankamą išsilavinimą.³³ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad kaltininkas veikia netiesiogine tyčia ir tais atvejais, kai mirtį sukelia ne smūgis pats savaime, bet nukentėjusiojo kritimas atsitrenkiant į kietą paviršių dėl smūgio: laikomasi nuostatos, kad kaltininkai negali nesuprasti, kad nuo smūgio krentant gali atsirasti mirtini sužalojimai.³⁴ Taigi galima kelti hipotezę, kad Lietuvos teismai netiesioginę tyčią linkę išvelgti labiau nei neatsargią kaltę. Tokį spėjimą remia ir tai, kad didžiojoje daugumoje veikų, kvalifikuojamų pagal BK 132 straipsnį kaip neatsargūs gyvybės atėmimai, išvelgiamas tik nusikalstamas nerūpestingumas, nusikalstamas pasitikėjimas konstatuojamas labai retai (nors bylų, kuriose jis buvo konstatuotas, esama³⁵). Turint omenyje tai, kad būtent nusikalstamas pasitikėjimas yra itin artima netiesioginei tyčiai neatsargumo rūšis, galima išvelgti praktikoje besiformuojančią ar jau susiformavusią tyčios prezumpciją gyvybės atėmimo byloje. Tačiau tokį požiūrį galima laikyti tik įžvalga tolesniam tyrimui, pirminiai bylų analizės rezultatai dar nėra pakankami tokiam požiūriui pagrįsti.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nuoseklumo stoka atribojant tyčinį nužudymą ir neatsargų gyvybės atėmimą stebima ne tik praktikoje, bet ir pačiame baudžiamajame įstatyme. Netiesioginė tyčia yra itin artima tiek nusikalstamam pasitikėjimui, tiek nusikalstamam nerūpestingumui, jų atribojimą dažnai lemia momentinės ar labai abstrakčios aplinkybės. Tačiau BK konstruojant šių dviejų aptariamų nusikaltimų sankcijas įtvirtinama labai ryški takoskyra: maksimali už nekvalifikuotą neatsargų gyvybės atėmimą numatyta bausmė yra 4 metai, o bausmės, numatytos už nekvalifikuotą tyčinį nužudymą, minimumas yra vos ne dukart didesnis – 7 metai.

Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas, itin skirtingai vertindamas gyvybės atėmimus, padarytus netiesiogine tyčia ir nusikalstamu pasitikėjimu, beveik neskiria

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. gegužės mėn. 31 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-275/2011.

³³ Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. spalio mėn. 5 d. nutartis, priimta baudžiamojame byloje Nr. 1A-432/2012.

³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. kovo mėn. 5 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-109/2009; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. spalio mėn. 19 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-446/2010.

³⁵ Pvz.: Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. gegužės mėn. 29 d. nuosprendis baudžiamojame byloje Nr. 1-18-401/2008.

dėmesio skirtingomis tyčios formomis padarytiems nužudymams išskirti. Pažymėtina, kad daugelio Europos Sąjungos valstybių baudžiamuosiuose kodeksuose ypač sunkiais laikomi nužudymai, padaryti iš anksto susiformavusia tyčia. Pavyzdžiui, Prancūzijos baudžiamojo kodekso 221-3 straipsnyje išskiriamas nužudymas, padarytas iš anksto apgalvota tyčia (*assassinat*), kaip sunkiausia nužudymo (*meurtre*) forma. Pagrindinė nužudymo nusikaltimo sudėtis (*meurtre*) įtvirtinta Kodekso 221-1 straipsnyje, vieninteliai nužudymą kvalifikuojantys požymiai (tai, kad nužudymas yra susijęs su kitu nusikaltimu), numatyti Kodekso 221-2 straipsnyje.³⁶ Iš anksto apgalvota tyčia yra laikoma skiriamuoju ypatingos nužudymų kategorijos (*Mord*) požymiu Švedijos baudžiamojo kodekso 3-1 paragrafe.³⁷ Belgijos BK 394 straipsnyje taip pat pripažįstama, kad išankstinės tyčios buvimas priskiria nužudymus ypač sunkių nužudymų kategorijai (*qualifié assassinat*).³⁸ Panašaus turinio nuostatos taip pat įtvirtintos Olandijos baudžiamojo kodekso 289 straipsnyje,³⁹ Italijos baudžiamojo kodekso 577 straipsnyje.⁴⁰

Šio taip kitose valstybėse akcentuojamo suvokimo, kad iš anksto susiformavusi tyčia didina nužudymo pavojingumą, mūsų teisinėje sistemoje nėra. Atvirkščiai, Lietuvos teismų praktikoje netgi nėra išryškėjęs nuoseklus požiūris, kad tiesiogine tyčia padaryti nužudymai būtų laikomi sunkesniais už padarytus netiesiogine tyčia (bent jau tokio teiginio neleidžia formuluoti pirminiai atliekamo teismų nuosprendžių nužudymų byloje anketavimo rezultatai). Pats tiesioginės ir netiesioginės tyčios atribojimas Lietuvos teismų praktikoje yra ganėtinai problemiškas. Viena vertus, yra bylų, kuriose netiesioginė tyčia (sąmoningas leidimas atsirasti padariniams, o ne noras juos sukelti) įžvelgiama netgi tais atvejais, kai, pavyzdžiui, auka nužudoma suduodant jai 59 smūgius kojomis ir kastuvėliu.⁴¹ Kita vertus, tiesioginė tyčia pripažįstama ir tais atvejais, kai mirtis sukeliama vienu dūriu padarius „dešinės kirkšnies srities durtinę pjautinę žaizdą su išorinės klubinės arterijos pažeidimu, ūmiu išoriniu nukraujavimu – sužalojimus, vertinamus sunkiu sveikatos sutrikdymu, dėl ko, įvykus ūmiam išoriniam nukraujavimui, šokui, nukentėjusysis mirė“⁴².

³⁶ Code pénal. Prieiga per internetą: <<http://www.legifrance.gouv.fr>>.

³⁷ The Swedish Penal Code. Ds 1999:36. h. Prieiga per internetą: <<http://www.government.se/content/1/c6/02/77/77/cb79a8a3.pdf>>.

³⁸ Code penal. Prieiga per internetą: <<http://www.ejustice.just.fgov.be/>>.

³⁹ Wetboek van Strafrecht. Prieiga per internetą: <<http://www.wetboek-online.nl/wet/sr.html>>.

⁴⁰ Codice penale, agg. al 29.06.2012. Prieiga per internetą: <<http://www.altalex.com/index.php?idnot=36653>>.

⁴¹ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. birželio mėn. 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-194-172/2012.

⁴² Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. rugpjūčio mėn. 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-104-350/2012.

Apibendrinant aukščiau išsakytus pastebėjimus teisiniais nužudymų Lietuvoje aspektais, galima teigti, kad Lietuvoje konstruojama plati nužudymo sąvoka. Pirminiai tyrimo rezultatai leidžia išvelgti tam tikrą ir įstatymo leidėjo, ir teismų polinkį sureikšminti atskirus nužudymų sunkumą atskleidžiančius veikų požymius, nuvertinti požymius, rodančius kiek mažesnę atskirų nužudymų pavojingumą. Plačios nužudymo sąvokos konstravimas hipotetiškai galėtų būti pasitelktas atsakant į klausimą, kodėl nužudymų Lietuvoje padaroma daugiau nei kitose Europos Sąjungos valstybėse: jei daugelį kitur nužudymais nelaikomų veikų vadiname būtent taip, jų Lietuvoje ir turi būti daugiau nei kitur. Tačiau atkreiptinas dėmesys į statistinius duomenis, rodančius, kad, vykstant šioje straipsnio dalyje aptartai nužudymo sąvokos plėtrai, pačių nužudymų skaičius Lietuvoje mažėjo. O tai leidžia formuluoti teiginį, kad nužudymų skaičiaus kitimas turėtų būti aiškinamas remiantis ne teisės normų analize, o sociologiniais tyrimo metodais. Pirminės sociologinio nužudymų tyrimo išvalgos pristatomos tolesnėje straipsnio dalyje.

3. SOCIOLOGINIAI NUŽUDYMŲ ASPEKTAI

Šiuolaikiniame kriminologiniame diskurse į nusikaltimus ir nusikalstamą elgesį įprasta žiūrėti iš įvairių akademinų perspektyvų: teisinių, biologinių, psichologinių, sociologinių, ekonominių ir kt. Kaip šios perspektyvos galėtų paaiškinti išskirtinę Lietuvos vietą tarp kitų Europos Sąjungos narių nužudymų atveju? Kodėl Lietuva, kuri pagal bendrą kriminogeninę situaciją niekuo neišsiskiria iš kitų Europos Sąjungos narių, pagal nužudymų lygį jau ne pirmus metus niekam neužleidžia pirmenybės? Šiame skyriuje pabandysime aptarti sociologinės perspektyvos galimybes aiškinant nužudymo problemas.

Sociologija kaip „mokslas apie žmonių socialinį gyvenimą, grupes ir visuomenes“⁴³ nesunkiai absorbuoja nusikaltimus kaip vieną, nors ir specifinį, „žmonių socialinio gyvenimo“ arba socialinės sąveikos elementą. Kaip tokios mokslinės prieigos pavyzdį galima paminėti Amerikos sociologo L. Beeghley'aus nužudymų nagrinėjimą, kuriame keliamas tikslas „identifikuoti struktūrinius kintamuosius, kurie daro įtaką aukštam JAV nužudymų lygiui“⁴⁴. Kaip aiškina pats autorius, sociologija, analizuodama nužudymų bylas, mažiausiai turi gilintis į atskiras detales, bet turi „labiau domėtis, kaip socialinė struktūra (arba kontekstas) generuoja tiek daug nužudymų“⁴⁵.

⁴³ Giddens A. *Sociology* (5th ed.). London: Polity Press, 2006, p. 4.

⁴⁴ Beeghley L. *Homicide: A Sociological Explanation*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003, p. 13.

⁴⁵ Ten pat.

Sociologinės pakraipos kriminologinėse teorijose, kurios iš mikro- arba makrosocialinių pozicijų nagrinėja nusikaltimus ir nusikalstamą elgesį, galima aptikti nemažai įžvalgų, kurios galėtų būti taikomos aiškinant nužudymus. Tačiau iš daugybės kriminologinių teorijų trumpai apžvelgsime tik tas, kurios, kaip jau buvo minėta, domisi socialiniais nužudymus generuojančiais kontekstais ir kurios gali būti empiriškai verifikuojamos.

Dabartiniai kriminologiniai nužudymų Lietuvoje tyrimai, kuriuose pagrindinį vaidmenį atlieka įvairių GIS (geografinė informacinė sistema) metodikų taikymas (Ceccato, Andresenas ir kt.), dažniausiai siejami su dezorganizacine arba ekologine teorine perspektyva. Ši teorinė prieiga turi biologinį (ekologinį) pamatą ir aiškina, kaip dezorganizuota aplinka gali paveikti individo adaptaciją ir skatinti delinkventinį elgesį. 20 a. pradžioje Čikagos mokyklos atstovai šios teorijos kontekste bandė aiškinti kriminogeninius migracijos procesų aspektus. R. Parkas ir E. Burgessas⁴⁶, C. Shaw ir H. McKay'us⁴⁷ bei kiti šios mokyklos atstovai teigė, kad aukštas delinkvencijos lygis fiksuojamas tuose miesto rajonuose, kurie taip pat pasižymi skurdu, heterogeniškumu, populiacijos kaita. Šiuolaikinės šios teorijos versijos taikymas nužudymo problemoms yra gana populiarus fenomenas nūdienos kriminologiniuose tyrimuose. Jie nustato pozityvią koreliaciją su tokiais socialinės dezorganizacijos indikatoriais kaip skurdas, specifinė demografinė kompozicija (pvz., jaunimo proporcija)⁴⁸, skyrų lygis, jaunų vyrų populiacija, svetimšalių populiacija⁴⁹ ir pan.

Kita populiarė kriminologinė teorija, kurios principus taip pat bandoma taikyti nužudymų analizei, yra socialinio išmokimo teorija. Šios teorijos pradininku laikomas prancūzų sociologas ir teisininkas G. Tardas, tačiau jos šiuolaikinė forma ir įtaka siejama su Amerikos kriminologo E. Sutherlando darbais. Išmokimo perspektyva kriminologijoje istoriškai ir teoriškai glaudžiai susieta su ekologiniu nusikaltimų aiškinimu. Ji bando užpildyti ekologinio aiškinimo spragas, atsirandančias dėl nesugebėjimo paaiškinti, kodėl, esant toms pačioms dezorganizacijos sąlygoms, vieni individai daro nusikaltimus, o kiti jų nedaro. Pagal šią teorinę prieigą nusikalstamas elgesys išmokstamas specifinėje „intymiojoje“ (pasak E. Sutherlando, „diferencinėje“) grupėje naudojant universalias išmokimo technikas.⁵⁰ Šiuolaikinėje kriminologijoje

⁴⁶ Park R. E., Burgess E. W. *The City* [1925]. Chicago: University of Chicago Press, 1967.

⁴⁷ Shaw C., McKay H. *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: Univ. Press, 1942.

⁴⁸ McCall P. L., Nieuwbeerta P. Structural Covariates of Homicide Rates: A European City Cross-National Comparative Analysis // *Homicide Studies*, 2007, vol. 11, no. 3, August, p. 167–188.

⁴⁹ Ceccato V. Expressive Crimes in Post-Socialist States of Estonia, Latvia and Lithuania // *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 2008, vol. 9, iss. 1, p. 2–30.

⁵⁰ Sutherland E. H. et al. *Principles of Criminology*. New York: General Hall, Inc, 1992, p. 81–82.

sociologinę išmokimo teorinę tradiciją bandoma susieti su kognityvinėmis išmokimo teorijomis.⁵¹ Vienas įdomiausių tokių bandymų yra R. L. Akerso socialinės struktūros ir išmokimo teorija, pagal kurią socialiniai struktūriniai veiksniai netiesiogiai, per tokius išmokimo parametrus kaip diferencinė asociacija, normos (angl. *definitions*), diferencinis skatinimas (angl. *reinforcement*) ir imitacija, daro įtaką nusikalstamam individo elgesiui. Šios koncepcijos autorius taip pat teigia, kad jos preliminarūs empirinio testavimo rezultatai aiškinant transnacionalinius nužudymų aspektus yra teigiami.⁵²

Dar viena teorinė prieiga, kuri taip pat dažnai taikoma nužudymo fenomenui aiškinti, siejama su R. Mertonu adaptacijos teorija⁵³, kuri neretai kriminologinėje literatūroje pristatoma kaip „įtampos“ (angl. *strains*) teorija. Mertonas atkreipia dėmesį į visuomenėje egzistuojantį struktūrinį konfliktą (įtampą) tarp kultūrinių tikslų ir institucinių priemonių. Dėl visuomenėje propaguojamų tikslų, savotiško masinio vertybinio spaudimo, dalis visuomenės narių gali pasirinkti socialiai draudžiamas priemones šiems tikslams pasiekti. Iš pirmo žvilgsnio Mertonu teorija nedaug kuo gali prisidėti aiškinant nužudymus, nes nužudymai, kaip rodo atlikti kriminologiniai tyrimai, ne taip dažnai siejami su nekonvenciniu, pasak sociologo, „novatorišku“ elgesiu siekiant pasipelnymo tikslų.⁵⁴ Tačiau euristinis šios teorijos potencialas atskleidžiamas subkultūrų teorijose.

Teorinė subkultūros prieiga glaudžiai susijusi su išmokimo ir įtampos teorijomis: tradicinės kultūrinės vertybės, pavyzdžiui, materialinės gėrybės arba gyvybė, gali būti demonstratyviai atmetamos kriminalinės subkultūros atstovų. Tokiu būdu gali būti reiškiamas šių atstovų protestas (kartais net ir neišsąmonintas) dominuojančiai tradicinei kultūrai. Jau klasikiniame A. Coheno darbe „Delinkventiniai vaikai“⁵⁵ parodomi mikrosocialiniai minėto kultūrinio konflikto mechanizmai. Delinkventinė, priešiška ir agresyvi subkultūra formuojasi iš frustracijos dėl socialinio statuso, kuris savo ruožtu glaudžiai susietas su ekonomine nelygybe visuomenėje. Vėliau R. Agnew⁵⁶ savo bendrojoje įtampos teorijoje praplėtė R. Mertonu ir delinkventinių subkultūrų atstovų teorines įžvalgas dėl socialinių kultūrinių nusikalstamo elgesio

⁵¹ Daugiau apie psichologinius išmokimo aspektus žr. sk. „Psichologiniai nužudymų aspektai“.

⁵² Akers R. L., Jennings W. *Social Learning Theories* // Miller J. (ed.), *21st Century Criminology: A Reference Handbook*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2009, p. 323–332.

⁵³ Merton R. *Socialinė struktūra ir anomija* // *Sociologija: mintis ir veiksmas*, 1997, Nr. 1, p. 66–84.

⁵⁴ Brookman F. *Understanding Homicide*. London: SAGE, 2005, p. 103.

⁵⁵ Cohen A. K. *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Glencoe, IL: Free Press, 1955.

⁵⁶ Agnew R. *Ressured Into Crime: An Overview of General Strain Theory*. Los Angeles: Roxbury Publishing, 2006.

motyvų. Įtampa gali atsirasti ne vien dėl nepasiekiamų visuotinių tikslų, bet ir dėl vertingų praradimų arba dėl agresyvaus elgesio su individu. S. Messneris ir R. Rosenfeldas, analizuodami nužudymų lygį 45-iose industrinėse valstybėse, nustatė, kad ten, kur visuomenė linkusi mažiau pasiduoti paslaugų ir santykių suprekinimo procesui („dekomodifikacija“), fiksuojamas ir mažesnis nužudymų lygis.⁵⁷ Vėliau J. Savolainenas parodė, kad valstybėse, pasižyminčiose silpna institucine ir socialine apsauga, nužudymai koreliuoja su ekonomine nelygybe.⁵⁸

Išvardytos teorijos ir jų empirinių taikymų pavyzdžiai yra tik labiausiai matoma dalis kriminologinių bandymų paaiškinti nužudymo fenomeną. Pavyzdžiui, dar galima būtų paminėti rutininės veiklos (galimybių) teoriją, kuri teigia, kad nusikaltimui įtaką daro ne tiek tradiciniai makrosocialiniai veiksniai, kiek tam tikrų galimybių kombinacija arba sutapimas. Tam, kad įvyktų nusikaltimas, reikalinga tinkama auka, pasiruošęs nusikaltėlis ir apsaugos nebuvimas.⁵⁹ Savo ruožtu raidos (vystymosi) kriminologijos atstovai teigia, kad būsimas nusikaltimas slypi gyvenimo procese, kuris potencialiai formuojasi vaikystėje ir gali toliau pasireikšti bet kokiame gyvenimo etape. Raidos kriminologijos dėmesio centre yra trys elementai: asocialaus ir nusikalstamo elgesio formavimasis, rizikos veiksniai skirtinguose gyvenimo etapuose ir išorinių įvykių poveikis raidai.⁶⁰ Teorijų sąrašas būtų neišsamus, jeigu pamirštume maskulinistinę nužudymų aiškinimo perspektyvą, kuri yra populiari feministinėje kriminologijoje, bet kurios ištakas nesunku įžiūrėti A. Coheno delinkventų subkultūros teorijoje arba net ir 19 a. pozityvistinėje kriminologijos mokykloje.⁶¹

Ar gali egzistuoti bendroji sociologinė arba kriminologinė nužudymų teorija? Tikriausiai – ne. Ir ne tik dėl to, kad nėra bendrosios nusikalstamo elgesio teorijos,⁶² bet ir todėl, kad nužudymai nėra homogeniški ir jų aplinkybės bei motyvai gali būti labai skirtingi. Socialinės struktūrinės charakteristikos gali paaiškinti vienus nužudymų tipus, bet tuo pačiu metu bus nereikšmingos aiškinant kitus nužudymų tipus. Pavyzdžiui, kaip rodo atlikti tyrimai JAV, dezorganizacinės teorinės priegos

⁵⁷ Messner S. F., Rosenfeld R. Political restraint of the market and levels of criminal homicide: A cross-national application of institutional-anomie theory // *Social Forces*, 1997, 75, p. 1393–1416.

⁵⁸ Savolainen J. Inequality, welfare state, and homicide: Further support for the institutional anomie theory // *Criminology*, 2000, 38, p. 1021–1038.

⁵⁹ Žr. Cohen L. E., Felson M. Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach // *American Sociological Review*, 1979, 44, p. 588–605.

⁶⁰ Apie šios teorijos galimybes aiškinti žudikų gyvenimo trajektorijas žr., pav., Farrington, Loeber, Berg.

⁶¹ Žr.: Messerschmidt J. W. *Masculinities and Crime*. Lanham. Rowman & Littlefield Publishers, 1993.

⁶² Nors kriminologijos istorijoje tokie bandymai žinomi: pvz., Gottfredson M. R., Hirshi T. *General Theory of Crime*. Palo Alto: Stanford University Press, 1990.

indikatorius – skurdas arba ekonominis nepriteklus – valstijų lygmeniu gali būti glaudžiai susijęs su artimųjų nužudymais, tačiau visai neturėti sąsajų su nužudymais, kai auka ir nusikaltėlis yra nepažįstami.⁶³ Taip pat jau minėtas P. McCallo ir P. Nieuwbeertos transnacionalinis Europos miestų nužudymų tyrimas parodė, kad dėl Europos Sąjungos specifinės socialinės politikos toks įtampos teorijos indikatorius kaip nedarbas neturi tokios įtakos nužudymams Europoje, kokią jis turi JAV.

Suprantama, atliekant empirinius kriminologinius tyrimus, galima neapsiriboti viena arba kita kriminologijos teorija ir tiesiog matuoti labiausiai paplitusius indikatorius. Pavyzdžiui, tokią anarchistinę metodologinę poziciją (angl. *anything goes*) galima įžiūrėti Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo biuro ataskaitoje „Globali nužudymų studija“⁶⁴. Šioje studijoje nužudymų tendencijas bandoma matuoti ir lyginti su indikatoriais, fiksuojančiais tokius socialinio gyvenimo aspektus kaip visuomenės vystymasis, demografija, urbanizacija, šeima (partnerystė) ir kt. Tačiau teigti, kad tokiu būdu nustatomi universalūs ir patikimi indikatoriai, koreliuojantys su nužudymų tendencijomis, vis dėlto būtų rizikinga. Pavyzdžiui, viename tyrime teigiama, kad nužudymai linijškai priklauso nuo tokių indikatorių kaip ekonominė nelygybė, negatyvus BVP *per capita* ir negatyvus vyrų ir moterų santykis.⁶⁵ Tačiau kitoje publikacijoje parodoma, kad ekonominė nelygybė ir rasė yra nesusiję su nužudymais, veikia nužudymams įtaką daro absoliutus skurdas ir santuokos irimas.⁶⁶ Šie ir kiti pavyzdžiai rodo, kad bendrų visiems atvejams tinkančių nužudymų socialinių veiksnių paieška gali būti nelabai produktyvus užsiėmimas.⁶⁷ Visų pirma nužudymai gali skirtis pagal savo pobūdį, o tas pobūdis gali savo ruožtu turėti specifinį socialinį kultūrinį kontekstą. Pavyzdžiui, fizinis verslo konkurentų pašalinimas gali būti būdingas vadinamojoje „pirmojoje kapitalo kaupimo stadijoje“, kai moralinės ir teisinės normos visuomenėje išstumiamos ciniško „pelno ir sąnaudų“ skaičiavimo principo. Kriminalinės istorijos, susijusios su perėjimu nuo socialistinės planinės ekonomikos prie laisvosios rinkos principų pokomunistinėse valstybėse, gali būti

⁶³ Avakame E. F. How different is violence in the home? An examination of some Correlates of stranger and intimate homicide // *Criminology*, 1998, 36 (3), p. 601–632.

⁶⁴ Global Study on Homicide: Trends, Contexts, Data. UNODC. 2011. Prieiga per internetą: <http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/Homicide/Globa_study_on_homicide_2011_web.pdf>.

⁶⁵ Lim F., Bond M. H., Bond M. K. Linking Societal and Psychological Factors to Homicide Rates Across Nations // *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2005, September, vol. 36, no. 5, p. 515–536.

⁶⁶ Messner S. F., Tardiff K. Economic Inequality and Levels of Homicide: an Analysis of Urban Neighborhoods // *Criminology*, 1986, May, vol. 24, Issue 2, p. 297–316.

⁶⁷ Tiesa, ne visi kriminologai sutiktų su šia teze. Pavyzdžiui, anksčiau minėtas M. A. Andresenas yra įsitikinęs, kad Lietuvos nužudymų situacijos analizei pakaktų tranzitologinės bei ekologinės teorijų resursų (2012, 448).

gera šios tezės iliustracija.⁶⁸ Kita vertus, nužudymai, susiję su smurtu šeimoje, turi mažiau bendro su makrosocialiniais ir politiniais procesais visuomenėje, bet veikiau nurodo į mikrosocialinį kontekstą, susijusį su specifiniais lyčių santykiais šeimoje arba plačiau – su lyčių santykių kultūra visuomenėje. Galiausiai galima tiesiog susidurti su specifiniu kultūriniu neigiamu požiriu į žmogaus orumą, garbę ar net ir jo gyvybę.⁶⁹ Būtent toks požirius buvo būdingas Sovietų Sąjungos politikai ir, kaip rodo Pasaulio sveikatos organizacijos statistika⁷⁰ (nužudymų, savižudybių, mirčių nuo nelaimingų atsitikimų ir kt.), šios politikos metastazės dar neišnyko posovietinėje erdvėje. Šių metastazių pašalinimas, kaip rodo sociologiniai tyrimai, taip pat gali prisidėti mažinant nužudymų lygį.⁷¹

Kiek išvardytos teorijos ir jų indikatoriai gali būti taikomi Lietuvos atveju? Iš dalies į šį klausimą jau atsakė minėtuose darbuose V. Ceccato ir M. A. Andresenas. Kitos teorijos ir kiti indikatoriai dar laukia savo empirinio patvirtinimo. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad socialinių nužudymų veiksnių paieška ir analizė yra sudėtingas ir kompleksinis tyrimo procesas. Šis procesas reikalauja ne tik tinkamo kriminologinių teorijų išmanymo, bet ir gebėjimų jas taikyti konkrečioje istorinėje ir socialinėje kultūrinėje perspektyvoje atsižvelgiant į atitinkamus empirinius socialinius indikatorius ir duomenis. Kita vertus, sociologinė perspektyva nėra vienintelė kriminologiniuose nužudymų aiškinimuose. Makrosocialinių veiksnių ne visuomet pakanka visapusiškai suprasti šį kriminalinį fenomeną, o bandymai pažvelgti į nužudymus iš mikrosocialinės teorinės perspektyvos neišvengiamai kelia klausimą apie psichologinius šio reiškinio aspektus.

4. PSICHOLOGINIAI NUŽUDYMŲ ASPEKTAI

Nužudymas – tai išskirtinis nusikaltimas, kuris šiurkščiausiai pažeidžia visuomenės elgesio standartus, moralės reikalavimus ir žmogiškąsias vertybes. Todėl natūraliai kyla klausimas, kokie psichologiniai veiksniai (ir / ar jų sąveika) gali paskatinti žmogų įvykdyti tokią išskirtinę veiktą. Tiesa, nepaisant nužudymų išskirtinumo, psichologinėje

⁶⁸ Pvz., žr.: *Los M. Crime in transition: The post-Communist state, markets and crime // Crime, Law and Social Change*, 2003, October, vol. 40, Issue 2–3, p. 145–169.

⁶⁹ Klasikiniu šio fenomeno aprašymu galima laikyti H. Arendt knygą „Apie totalitarizmą“ (*Arendt H. The origins of totalitarianism*. Cleveland: World Pub. Co., 1958.).

⁷⁰ Žr., pvz.: *Global Status Report on Road Safety 2009*. WHO. Prieiga per internetą: <http://whqlibdoc.who.int/publications/2009/9789241563840_eng.pdf>.

⁷¹ Apie tai, kaip sėkmingos politinės ir ekonominės reformos mažina nužudymų lygį pokomunistinėse valstybėse, pvz., žr. *Stamatel J. P. Correlates of National-level Homicide Variation in Post-Communist East-Central Europe // Social Forces*, 2009, 87 (3), p. 1423–1448.

literatūroje mums nepavyko surasti vienareikšmio, o tuo labiau – empiriškai pagrįsto atsakymo į šį klausimą. Kita vertus, skirtingų autorių teorinių prielaidų ir jų sukaupytų duomenų analizė leidžia išskirti keletą svarbiausių psichologinių veiksnių, galinčių paskatinti kito žmogaus nužudymą: 1) stiprų susijaudinimą (afekto būseną); 2) emocijas būsenas, kurios nepasiekia afekto lygio, tačiau apriboja asmens elgesio suvokimą ir kontrolę (pvz., dėl ilgalaikės frustracijos kilęs pyktis); 3) asocialią elgesio standartų ir pastiprinimų sistemą; 4) psichikos sutrikimus (pvz., psichopatiją); 5) alkoholinį apsvaigimą; 6) tendencingą socialinės informacijos apdorojimą.

Afekto būseną. Staigus ir nepagrįstas įžeidimas, pažeminimas arba užpuolimas gali taip sukristi žmogų, kad jis gali atlikti tokius veiksmus, kurių niekada nedarėdavo anksčiau. Natūralu, kad tokiais atvejais įstatymas numato mažesnę asmens atsakomybę. Pavyzdžiui, didelis susijaudinimas, kurį sukėlė neteisėti nukentėjusiojo veiksmai, gali būti švelninanti aplinkybė bet kokio nusikaltimo atveju. Be to, įstatymas išskiria vieną itin svarbų atvejį, kai labai susijaudinus nužudoma. BK 130 straipsnis nustato, kad tas, kuris nužudė žmogų staiga labai susijaudinęs dėl neteisėto ar itin įžeidžiančio jį arba jo artimąjį nukentėjusiojo asmens poelgio, yra baudžiamas laisvės atėmimu iki šešerių metų. Tai kur kas švelnesnė sankcija, palyginti su BK 129 straipsniu, numatančiu už nužudymą laisvės atėmimą nuo septynerių iki dvidešimties metų, o kai nusikaltimas yra padarytas sunkinančiomis aplinkybėmis – ir iki gyvos galvos. Galima pridurti, kad staigiai kilęs didelis susijaudinimas – tai teisinis terminas, kuriuo apibūdinamas tam tikras psichologinis reiškinys – afektas arba „emocinis sprogdimas“⁷².

Teisiniu požiūriu galima išskirti dvi afekto rūšis:⁷³ 1) pataloginį afektą (tai pats didžiausias susijaudinimo laipsnis arba „kraštutinė susijaudinimo būseną“, kurios metu pasireiškia psichinės veiklos sutrikimai); 2) fiziologinį afektą (tai silpnesnis susijaudinimo laipsnis, priskiriamas normaliai būsenai). Nustačius pataloginį afektą asmuo gali būti pripažintas nepakaltinamu padarius nusikaltimą. Fiziologinis afektas gali būti pripažintas asmens kaltę švelninančia aplinkybe.

⁷² Justickis V., Valickas G. Psichologinė ekspertizė: teisiniai ir psichologiniai taikymo aspektai // *Psichologija. Mokslo darbai*, 2003, t. 27, p. 64–87.

⁷³ Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу. Москва: **Издательство Московского университета**, 1980; Кудрявцев И. А. Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза: Научно-практическое руководство. Москва: **Издательство Московского университета**, 1999; Печерникова Т. П., Гульдан В. В., Остришко В. В. Особенности экспертной оценки аффективных реакций в момент совершения правонарушения у психически здоровых и психопатических личностей. Методические рекомендации. Москва, 1983; Сафуанов Ф. С. Аффект: Судебно-психологический экспертологический анализ // *Психологический журнал*, 2001, том 22, № 3, p. 15–25.

Išskiriamos trys afektyvių reakcijų fazės:⁷⁴ a) paruošiamoji; b) emocinio „sprogimo“; c) išsekimo. *Paruošiamoji fazė* (kuri yra nespecifinė tiek fiziologiniam, tiek pataloginiam afektui) apima neigiamų išgyvenimų kaupimąsi („konflikto akumuliaciją“), konkrečios situacijos informacijos apdorojimą, taip pat afekto būsenos atsiradimą. Paruošiamoji fazė gali atspindėti ilgesnę ar trumpesnę konfliktinių santykių istoriją, nors tam tikrais atvejais ji gali labai sutrumpėti (pvz., iki keleto minučių). Taip gali atsitikti tada, kai žmogų veikia labai stiprūs ir netikėti stimulai (pvz., netikėtas užpuolimas, grasinimai, grubus viešas pažeminimas ar įžeidimas), kai situacija verčia greitai reaguoti, kai ji suprantama kaip kritiška arba be išeities. Veikiant stipriems ir netikėtiems stimulams, afektyvių reakcijų tikimybę gali padidinti aukštas, bet neadekvatus savęs vertinimas, nesugebėjimas greitai priimti sprendimą sudėtingomis ir subjektyviai reikšmingomis aplinkybėmis. Paruošiamoji fazė taip pat gali sutrumpėti tada, kai žmogus yra patekęs į sudėtingą psichotraumuojančią situaciją, ilgą laiką išgyvena stiprų stresą, kurio fone greitai kyla afektyvios reakcijos (jas gali sukelti santykinai nestiprūs stimulai, kurie atlieka „paskutinio lašo, perpildžiusio kantrybės taurę“, funkciją). Pastaruoju atveju prieš afekto būseną asmeniui paprastai būdinga pablogėjusi nuotaika, psichinis išsekimas, padidėjęs jautrumas, dirglumas ar prislėgtumas, dominuojančios ir / ar įkyrios mintys, susijusios su psichotraumuojančia situacija, taip pat daugkartiniai, bet nesėkmingi bandymai ją išspręsti. Svarbūs veiksniai, didinantys afektyvių reakcijų tikimybę, gali būti asmens polinkis kaupti neigiamus išgyvenimus (nesugebėjimas sumažinti ar pašalinti atsiradusią įtampą), neryžtingumas, pervargimas, vegetaciniai sutrikimai (pvz., virškinamojo trakto ar širdies ir kraujagyslių sistemos) ir pan.

Antroji, *emocinio „sprogimo“ fazė* pasižymi dideliu emocinės įtampos laipsniu, stipriu motoriniu aktyvumu, staigiais psichinės veiklos pokyčiais, taip pat išreikštomis vegetatyvinėmis reakcijomis (pvz., padidėja širdies ritmas, kraujo spaudimas, gliukozės kiekis kraujyje, daugiau kraujo patenka į raumenis ir pan.). Šioje fazėje gali iki minimumo susiaurėti asmens sąmonė, visas dėmesys sutelkiamas tik į afektą sukėlusias aplinkybes, kiti stimulai paprastai ignoruojami (pvz., žmogus gali nereaguoti į aplinkinių žodžius, nekreipti dėmesio į savo žaizdas, nejauti skausmo), slopinami su afektu nesusiję psichiniai procesai, todėl pasireiškia nelanksčios, automatizuotos atsakomosios reakcijos (dažniausiai puolimas, bėgimas, rečiau – sustingimas), kurių asmuo nebegali kontroliuoti. Pavyzdžiui, apimtas afekto, asmuo gali durti peiliu ne vieną, o daug kartų – net aukai nustojus priešintis arba po jos mirties.

⁷⁴ Печерникова Т. П., Гульдан В. В., Остришко В. В. Особенности экспертной оценки аффективных реакций в момент совершения правонарушения у психически здоровых и психопатических личностей. Методические рекомендации. Москва, 1983; Сафуанов Ф. С. Аффект: Судебно-психологический экспертологический анализ // Психологический журнал, 2001, том 22, № 3, p. 15–25.

Trečiajai, *išsekimo, fazei* būdingas emocinės įtampos nuoslūgis, fizinių ir psichinių jėgų išsekimas, silpnumas, nuovargis, atspalaidavimas, abejingumas viskam, kas vyksta aplinkui.

Fiziologinis afektas – tai normali, trumpalaikė ir audringa emocinė reakcija, kurią lydi stiprūs, tačiau dar ne patologiniai psichinės veiklos pokyčiai.⁷⁵ Pavyzdžiui, prie šių pokyčių galima priskirti suvokimo fragmentiškumą, dėmesio sutelkimą į psichotraumuojantį dirgiklį, impulsyvias reakcijas, nesugebėjimą prognozuoti savo veiksmų padarinių, taip pat didelį motorinį ir vegetatyvinį aktyvumą (staigiai pasikeičia asmens veiksmai, išvaizda, mimika, balso intonacija, gestikuliacija, odos spalva ir pan.). Antrajai fiziologinio afekto fazei būdingas staigus („sprogstamasis“) emocinės reakcijos protrūkis, kuris gali būti netikėtas pačiam asmeniui (tai gali būti įniršio, pykčio, nuoskaudos proveržis). Vienas iš svarbių fiziologinio afekto požymių – tai antroje fazėje pasireiškiančios asmeniui nebūdingos elgesio formos, kurios gali prieštarauti jo perimtomis elgesio normoms ir vertybėms. Trečiajai fiziologinio afekto fazei būdingas fizinio aktyvumo sumažėjimas, suglebinimas, silpnumas, nuovargio jausmas, dalinė savo veiksmų ir nusikaltimo aplinkybių amnezija. Jeigu fiziologinį afektą sukėlė labai stiprus ir netikėtas psichotraumuojantis stimulus, trečiosios fazės metu asmuo gali apgailestauti dėl savo neteisėtų veiksmų, stengtis padėti aukai ir pan. Savo veiksmus jis gali bandyti pateisinti išgyventa emocine būseną („dėl susijaudinimo pamečiau galvą“, „buvau kaip nesavas“, „nuo pykčio aptemo protas“), stebėtis dėl to, kaip galėjo įvykdyti neteisėtus veiksmus, taip pat gali ieškoti užuojautos, siekti atleidimo, stengtis detalai papasakoti apie tai, kas įvyko. Tuo atveju, kai fiziologinis afektas pasireiškė ilgalaikės psichotraumuojančios situacijos fone, po afektyvaus „sprogimo“ asmuo paprastai nerodo gailesčio savo aukai, tik apgailestauja dėl įvykdytų neteisėtų veiksmų ar nerimauja dėl būsimos teisinės atsakomybės.

Išgyvenant *patologinį afektą*, antroje fazėje kyla trumpalaikė psichotinė būseną, kuri lemia asmens psichinės veiklos ypatumus.⁷⁶ Bendri fiziologinio ir patologinio afekto požymiai – trumpalaikiškumas, labai stiprus emocinis sužadınimas, emocinių reakcijų susietumas su psichotraumuojančiais dirgikliais, taip pat trys afekto pasireiškimo fazės. Pagrindinis patologinio afekto išskyrimo kriterijus – tai psichotinė

⁷⁵ Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу. Москва: **Издательство Московского университета**, 1980; Печерникова Т. П., Гульдан В. В., Остришко В. В. Особенности экспертной оценки аффективных реакций в момент совершения правонарушения у психически здоровых и психопатических личностей. Методические рекомендации. Москва, 1983.

⁷⁶ Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу. Москва: **Издательство Московского университета**, 1980; Печерникова Т. П., Гульдан В. В., Остришко В. В. Особенности экспертной оценки аффективных реакций в момент совершения правонарушения у психически здоровых и психопатических личностей. Методические рекомендации. Москва, 1983.

asmens būseną, kuriai būdinga dezorientacija, trumpalaikiai suvokimo sutrikimai (pvz., haliucinacijos), kūno schemas (kūno dalių ir ribų suvokimas) pokyčiai, didelė baimė, kalbos komunikacinių funkcijų pažeidimai (kalba afekto metu gali atspindėti kliedesius, išgyvenamas haliucinacijas), visiška savo, aukos veiksmų ir nusikaltimo aplinkybių amnezija, fragmentiški psichotinių išgyvenimų atsiminimai. Be to, patologinio afekto metu asmuo atlieka agresyvius veiksmus nepriklausomai nuo situacijos pokyčių (pvz., aukai nustojus priešintis arba nerodant gyvybės ženklų), perėjimas iš antros į trečiąją afekto fazę yra labai kontrastingas – intensyvius motorinius veiksmus staiga pakeičia psichomotorinis sustingimas, asmuo neatlieka jokių veiksmų, su juo negalima užmegzti kontakto ir pan. Kilus įtarimui, kad atlikdamas nusikalstamus veiksmus asmuo galėjo būti ištiktas patologinio afekto būsenos, turėtų būti skiriama psichiatrinė arba kompleksinė psichiatrinė-psichologinė ekspertizė.

Emocinės būsenos, nesiekiančios afekto lygio, bet apribojančios asmens elgesio suvokimą ir kontrolę. Prie tokių emocinių būsenų visų pirma galima priskirti tas, kurias sukelia įvairios frustracijos arba trukdžiai siekiant norimo tikslo (pvz., pyktis ar neviltingas). Frustracijos ir agresijos teorijos autoriai⁷⁷ išskėlė prielaidą, kad frustracija visada skatina tam tikras agresijos formas. Galima sakyti, kad frustracija atsiranda tada, kai žmogus negali pasiekti trokštamo tikslo arba atlikti tam tikrų veiksmų, kai jis to nori. Didėjant patiriamai frustracijai, stiprėja ir agresyvaus elgesio stimuliacija. Egzistuoja trys pagrindiniai veiksniai, lemiantys tai, kokį agresyvumo pasireiškimo laipsnį sukels frustracija: 1) blokuojamo poreikio (susijusio su tikslo siekimu) stiprumas (kuo labiau žmogus trokšta pasiekti tikslą, tuo didesnę frustraciją jis patirs susidūręs su įvairiais trukdymais ir atitinkamai išreikš didesnę agresiją); 2) frustracijos visapusiškumas (jeigu trokštamam tikslui pasiekti trukdoma tik iš dalies, toks trukdymas sukels mažesnę frustraciją ir atitinkamai mažesnę agresyvumo lygį); 3) frustracijų susikaupimas (net jeigu žmogus patiria nedideles frustracijas, susikaupusios jos galiausiai gali sukelti stiprias agresyvias reakcijas).

L. Berkowitzas⁷⁸, papildydamas frustracijos ir agresijos teoriją, akcentuoja tai, kad frustracija sukelia tik pasirengimą agresijai, bet ar agresija bus išreikšta, priklauso nuo papildomų aplinkos sąlygų. L. Berkowitzo manymu, patiriama frustracija skatina specifinę emocinio sužadavimo būseną – pyktį. Pyktis lemia vidinį žmogaus pasirengimą agresijai, tačiau agresyvus elgesys pasireiškia tik tada, kai aplinkoje yra atitinkami orientuojantys stimulai. Šie stimulai gali būti susiję su kitų žmonių

⁷⁷ Dollard J., Doob L. W., Miller N. E., Mowrer O. H., Sears R. P. Frustration and aggression. 8-th print. New Haven: Yale University Press, 1950.

⁷⁸ Berkowitz L. Some determinants of impulsive aggression: Role of mediated associations with reinforcements for aggression // Psychological Review, 1974, vol. 81, p. 165–176; Berkowitz L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation // Psychological Bulletin, 1989, vol. 106, p. 59–73.

poveikiais, mažinančiais agresyvaus elgesio apribojimus, objektais, vienaip ar kitaip susijusiais su agresija ir pan. (įvairūs stimulai įgauna agresiją sukeliančių savybių mokymosi būdu, pvz., taikant sąlygojimo principus). Teoriškai bet koks įvykis ar objektas gali tapti agresiją sukeliančiu stimulu (tai priklauso nuo individualios mokymosi patirties), tačiau L. Berkowitzas ir jo kolegos daugiausia dėmesio skiria vadinamajam „ginklų afektui“ (kadangi ginklai tiesiogiai asocijuojasi su agresija, jie dažnai atlieka agresiją sukeliančių stimulų funkcijas). Nustatyta, kad „ginklų afektas“ pasireiškia ne tik laboratorinėmis sąlygomis, bet ir gyvenime (pvz., buitinių konfliktų metu frustraciją patyrusio žmogaus agresijos protrūkį gali paskatinti atsitiktinai į akiratį patekęs peilis ar šaunamasis ginklas). Reikia pridurti, kad vėliau, atsižvelgdamas į kritiką, L. Berkowitzas pripažino,⁷⁹ kad ypač stiprus pyktis gali sukelti agresiją ir tada, kai aplinkoje nėra jokio orientuojančio stimulo.

Asociali elgesio standartų ir pastiprinimų sistema. Remiantis socialinio mokymosi teorija⁸⁰ galima sakyti, kad agresija yra išmokstama bei taikoma lygiai taip pat, kaip ir kitos socialinio elgesio formos. Visų pirma žmonės agresyviai elgtis išmoksta iš tiesioginės patirties, už išreikštą agresiją sulaukdami vienokių arba kitokių teigiamų padarinių (pvz., aplinkinių pritarimo, aukštesnio statuso grupėje ar materialinio atlygio). Kitas agresijos mokymosi būdas – tai realių arba simbolinių modelių stebėjimas ir jų elgesio modeliavimas. Kadangi žmonės turi mažai galimybių tiesiogiai stebėti pačius destruktiviausius agresijos aktus (pvz., kaip nužudomas kitas žmogus), šiame mokymosi procese yra labai svarbus simbolinis modeliavimas (pvz., žiūrėdami smurtinius filmus, žiūrovai gali matyti daug modelių, kurie taiko kraštutines agresyvaus elgesio formas).

Kaip pažymi A. Bandura, žmogaus elgesyje įsitvirtina tokios elgesio formos, kurios užtikrina jam pageidautinus padarinius ir atneša daugiau naudos negu žalos. Kitaip tariant, agresija įsitvirtina žmogaus elgesyje tada, kai ji yra veiksminga priemonė siekiant norimų tikslų (jau minėjome, kad agresija gali sukelti įvairius teigiamus išorinius padarinius). Tačiau A. Bandura akcentuoja, kad žmonės ne tik paprasčiausiai reaguoja į išorinės aplinkos poveikius, bet taip pat susikuria savipastiprinimus arba pačių sukeltus vidinius padarinius.⁸¹ Taigi agresija gali sukelti ne tik išorinius, bet ir vidinius teigiamus padarinius (pvz., nuobodulio atsikratymą, pasitenkinimo

⁷⁹ Berkowitz L. Some determinants of impulsive aggression: Role of mediated associations with reinforcements for aggression // *Psychological Review*, 1974, vol. 81, p. 165–176.

⁸⁰ Bandura A. Aggression: A social learning analysis. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1973; Bandura A. Psychological mechanisms of aggression // *Aggression: Theoretical and empirical reviews*. Vol. 1 / Ed. by R. G. Geen, E. Donnerstein. New York: Academic press, 1983, p. 1–40.

⁸¹ Bandura A. Psychological mechanisms of aggression // *Aggression: Theoretical and empirical reviews*. Vol. 1 / Ed. by R. G. Geen, E. Donnerstein. New York: Academic press, 1983, p. 1–40; Bandura A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1986.

išgyvenimą, didesnę savigarbą ir pan.). Bet tam, kad agresyvus elgesys sukeltų vienokį ar kitokį savipastiprinimą, žmogus turi būti perėmęs tokius elgesio standartus, pagal kuriuos agresija taptų asmeninės savigarbos šaltiniu. Tokių elgesio standartų perėmimą palengvina tai, kad net prosocialioje aplinkoje egzistuoja prieštaringas agresyvaus elgesio vertinimas. Viena vertus, skausmo ir kitų žalingų padarinių sukėlimas aplinkiniams laikomas smerktinu ir baustinu dalyku, kita vertus, kai kurios agresyvaus elgesio formos (taip pat ir nužudymas) tam tikromis aplinkybėmis yra legalizuojamos ir moraliai pateisinamos. Kada žmogus perima agresyvaus elgesio standartus, tada jis gali išreikšti agresiją pačiose įvairiausiose situacijose ir kartu išgyventi pasitenkinimą bei vertinti save pozityviai. Tačiau net ir tada, kai žmogus visiškai neatmeta prosocialios elgesio standartų sistemos, atitinkami vidiniai poveikiai gali panaikinti agresyvaus elgesio slopinimą. Tarkim, žmogus gali taikyti įvairias kognityvinio transformavimo arba neutralizacijos priemones, dėl kurių savęs vertinimo padariniai gali būti atsiejami nuo smerktino elgesio (pvz., žudikas gali dehumanizuoti auką („ji nenusipelno gyventi“), priskirti jai visą kaltę („aš tik gyniausi“), taikyti eufemistinius apibūdinimus (kai žudikas kalba apie „kontrakto įvykdymą“, žudymas tampa garbingu pareigos atlikimu) ir pan.).

Taigi galima pasakyti, kad agresyvaus elgesio įpročiai susiformuoja dėl šių pagrindinių priežasčių: 1) agresija užtikrina žmogui pageidautinus išorinius padarinius (teigiami pastiprinimai); 2) ji yra naudinga apribojant ar pašalinant kitų žmonių nepriimtinius arba nepageidautinus veiksmus (neigiami pastiprinimai); 3) tam tikrose grupėse egzistuoja agresiją skatinantys elgesio standartai; 4) pats žmogus susikuria tokią savireguliacijos sistemą, kada agresyvūs veiksmai tampa asmeninio pasididžiavimo šaltiniu.

Mūsų manymu, BK 27 straipsnyje aprašomas nusikaltimų recidyvas psichologiniu požiūriu gali būti siejamas su asmens suformuota asocialia elgesio standartų ir pastiprinimų sistema. Pavyzdžiui, pavojingu recidyvistu yra pripažįstamas asmuo, kuris, turėdamas neišnykusį teistumą už labai sunkų nusikaltimą, padaro naują labai sunkų nusikaltimą (BK 27 straipsnio 2 dalies 1 punktą) arba, turėdamas tris teistumus už sunkius nusikaltimus, padaro naują sunkų nusikaltimą (BK 27 straipsnio 2 dalies 4 punktą). Taigi recidyvistu pripažįstamas asmuo, kuris, nepaisydamas jam skiriamų sankcijų, ir toliau vykdo nusikalstamą veiką, o žvelgiant iš psichologinės perspektyvos, toks pakartotinas nusikaltimų darymas gali būti paaiškinamas tik suformuota asocialia elgesio standartų sistema. Dar reikia pridurti, kad asociali standartų sistema gali būti svarbi ir skiriant bausmę. Tarkim, BK 56 straipsnio 2 dalyje rašoma, kad: „Pavojingam recidyvistui už tyčinį nusikaltimą skiriama griežtesnė negu straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą nustatytos laisvės atėmimo bausmės vidurkis bausmė. Kitokia bausmė pavojingam recidyvistui gali būti skiriama tik šio kodekso 62 straipsnyje numatytais pagrindais.“

Psichikos sutrikimai. Mūsų šalies naujajame baudžiamajame įstatyme (kuris įsigaliojo nuo 2003 m. gegužės 1 d.) buvo įvestas labai svarbus „riboto pakaltinamumo“ institutas. Pavyzdžiui, BK 18 straipsnis nurodo: „1. Asmenį teismas pripažįsta ribotai pakaltinamu, jeigu darydamas šio kodekso uždraustą veiką tas asmuo dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų. 3. Asmuo, padaręs sunkų arba labai sunkų nusikaltimą ir teismo pripažintas ribotai pakaltinamu, atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau bausmė jam gali būti švelninama remiantis šio kodekso 59 straipsniu.“ Kaip matome, šis straipsnis numato galimybę švelninti bausmę nustačius, kad asmuo „negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų“. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad tokia įstatymo formuluo­ tė numato gana plačias galimybes pripažinti ribotą asmens pakaltinamumą. Kita vertus, įsigaliojus naujam įstatymui, teisėjui iškilo visiškai nauja užduotis. Anksčiau nustačius, kad asmuo pakaltinamas, teisėjas galėjo jį traktuoti kaip visiškai normalų žmogų. Dabar iš teisėjo kai kuriais atvejais reikalaujama kitokio požiūrio – jis turi suprasti ribotai pakaltinamo asmens vidinį pasaulį, atsakyti į klausimą, kaip tas asmuo iš tikrųjų suvokia savo veiksmus ir kiek gali juos valdyti.⁸² Tokiais atvejais teisėjui būtinos specialiosios žinios (pvz., dėl to jam gali būti labai reikalinga psichologo pagalba). Galima manyti, kad nenorėdami papildomo darbo (kuris būtinas siekiant suprasti specialiąsias žinias ir jas taikyti) teismai kol kas pasirenka paprastesnę problemos sprendimo būdą – vengia skirti psichologines teismo ekspertizes ir taikyti BK 18 straipsnį.

Kalbant apie nužudymų ir psichikos sutrikimų ryšį, visų pirma reikėtų išskirti psichopatiją. Ją galima apibūdinti kaip tokią asmenybės sutrikimo formą (psichopatų intelektas vidutinis arba aukštesnis už vidutinį), kuriai būdingas specifinis tarpasmeninių, emocinių ir elgesio charakteristikų kompleksas.⁸³ Vienas iš svarbiausių psichopatijos požymių – tai pasikartojančios įvairaus pobūdžio adaptacijos problemos ir asocialus elgesys, kuris pradeda reikštis vaikystėje ar paauglystėje. Psichopatai paprastai pasižymi aukštu savęs vertinimu, egocentriškumu, savanau­ diškumu, melagingumu, dominavimu, paviršutiniškumu, impulsyvumu, jie siekia išorinio žavesio, kontroliuoti ir manipuliuoti kitais, yra arogantiški, nejaučia kaltės, gėdos, prieraišumo, nerimo ar gailesčio, tačiau yra dirglūs, kerštingi, linkę reaguoti į

⁸² *Justickis V., Valickas G.* Psichologinė ekspertizė: teisiniai ir psichologiniai taikymo aspektai // *Psichologija. Mokslo darbai*, 2003, t. 27, p. 64–87.

⁸³ *Bartol C. R., Bartol A. M.* Criminal behavior: A psychological approach. 9-th ed. Boston: Prentice Hall, 2008; *Cooke D.* Psychopathy // *The Cambridge handbook of forensic psychology* / Ed. by J. M. Brown, E. A. Campbell. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 292–298; *Žukauskienė R.* Kriminalinio elgesio psichologija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

įvairias frustracijas, nesėkmes arba kritiką fizine ar verbaline agresija (grasinimais), jiems būdingas polinkis pažeisti prosocialias elgesio normas ir pan.⁸⁴

Psichopatiniais bruožais pasižymintys nusikaltėliai (palyginti su tokių bruožų neturinčiais) įvykdo daug daugiau ir įvairesnių nusikaltimų, jie gerokai dažniau naudoja įvairias smurto formas, be to, jiems būdingas didelis nusikaltimų recidyvas. Nusikaltimai, kuriuos padaro psichopatai, skiriasi nuo ne psichopatų padarytų nusikaltimų tuo, kad jie yra tikslingi, išsiskiria dideliu žiaurumu ar net sadizmu, jų metu dažniau panaudojami ginklai. Psichopatai taip pat įvykdo daug daugiau nužudymų, savo aukomis jie dažniau pasirenka nepažįstamus žmones, o ne pažįstamus ar artimuosius, kaip ne psichopatai.⁸⁵ Dar reikia pridurti, kad įvairių tyrimų rezultatai rodo, jog psichopatai (palyginti su nusikaltėliais ne psichopatais) dažniau įvykdo instrumentinius nužudymus ir rečiau taiko reaktyvią agresiją.⁸⁶

Įvairių tyrimų rezultatai liudija, kad maždaug nuo 15 iki 25 proc. įkalinimo įstaigų populiacijos sudaro psichopatai, o tarp nusikaltėlių recidyvistų jų skaičius padidėja dar labiau ir sudaro nuo 40 iki 80–90 procentų.⁸⁷ Nors ne visi psichopatai susiduria su kriminalinės justicijos sistema, dėl savo individualių savybių ir elgesio ypatumų jie patenka į padidėjusios rizikos grupę, kurios atstovai dažnai taiko smurtą ir agresiją. Kriminogeninis psichopatijos poveikis pasireiškia žemu tolerancijos laipsniu frustracijoms, impulsyviomis reakcijomis, padidėjusiu dirglumu, pykčio protrūkiais, agresyvumu, rigidiškumu, nesugebėjimu identifikuotis su kitais žmonėmis, žemu empatijos laipsniu, žiaurumu, taip pat siekimu dominuoti.⁸⁸ Paprastai psichopatai nusikaltimus vykdo šaltakraujiškai, be jokios sąžinės graužaties, sukeldami skausmą ir žemindami kitus asmenis, siekdami patenkinti jėgos ir kontrolės poreikį. Be to, psichopatų naudojamas smurtas, palyginti su nusikaltėliais ne psichopatais, yra dažniau instrumentinis, grobuoniškas, taikydami smurtą ir agresiją jie yra žiaurūs ir negailestingi, o jų smurto aukomis, kaip jau minėta, dažnai tampa

⁸⁴ Bartol C. R., Bartol A. M. *Criminal behavior: A psychological approach*. 9-th ed. Boston: Prentice Hall, 2008; Hare R. D., Neumann C. S. *Psychopathy: Assessment and forensic implications // The Canadian Journal of Psychiatry*, 2009, vol. 54, p. 791–802.

⁸⁵ Patrick C. J., Zempolich K. A. *Emotion and aggression in the psychopathic personality // Aggression and Violent Behavior*, 1998, vol. 3, p. 303–338.

⁸⁶ Porter S., Woodworth M. „I’m sorry I did it... but he started it“: A comparison of the official and self-reported homicide descriptions of psychopaths and non-psychopaths // *Law and Human Behavior*, 2007, vol. 31, p. 91–107.

⁸⁷ Bartol C. R., Bartol A. M. *Criminal behavior: A psychological approach*. 9-th ed. Boston: Prentice Hall, 2008; Антонын Ю. М., Бородин С. В. *Преступность и психические аномалии*. Москва: Наука, 1987.

⁸⁸ Антонын Ю. М., Бородин С. В. *Преступность и психические аномалии*. Москва: Наука, 1987.

visiškai nepažįstami asmenys.⁸⁹ Nagrinėdami psichopatijos ir smurtinių nusikaltimų ryšį tyrėjai atkreipia dėmesį į keletą veiksnių.⁹⁰ Visų pirma psichopatams būdingos asocialios kognicijos (mintys ar fantazijos, susijusios su asocialiu elgesiu), palyginti su kitais nusikaltėliais, jie dažniau vertina asocialų elgesį kaip „normalų“. Antra, psichopatai neišgyvena empatijos, kaltės ir gėdos, kas galėtų sulaukyti nuo agresijos ir smurto taikymo sprendžiant pačias įvairiausias problemas. Trečia, psichopatai pasižymi impulsyvumu, padidėjusiu emocionalumu ir nepakankama savo veiksmų kontrole. Išskiriamos dvi pagrindinės situacijos, kurios gali paskatinti impulsyvias ir asocialias psichopatų reakcijas:⁹¹ a) išorinė situacija kelia didesnius reikalavimus silpnosioms psichopato psichikos grandims (pvz., tai gali būti žemas tolerancijos laipsnis frustracijoms, padidėjęs dirglumas, nesugebėjimas lanksčiai prisitaikyti prie aplinkos reikalavimų ar identifikuotis su kitais); b) išorinė situacija pažeidžia psichopato teises ar interesus, jo užimamą poziciją, turimas privilegijas ar egoistiškus siekius.

Alkoholinis apsvaigimas. Visų pirma reikia pažymėti, kad alkoholinis apsvaigimas yra svarbus ne tik psichologiniu, bet ir teisiniu požiūriu. Pavyzdžiui, pagal BK 19 straipsnio 1 dalį „asmuo, kuris nusikalstamą veiką padarė apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, nuo baudžiamosios atsakomybės neatleidžiamas“. Be to, BK 60 straipsnio 1 dalies 9 punktą nurodo, kad jeigu veiką padarė asmuo, apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų ir jeigu šios aplinkybės turėjo įtakos nusikalstamos veikos padarymui, tai yra atsakomybę sunkinančios aplinkybės.

Seniai žinoma, kad apsvaigus nuo alkoholio gali stipriai keistis žmonių elgesys (pvz., sustiprėti agresyvios reakcijos), o atliktų tyrimų rezultatai atskleidžia aiškų alkoholinio apsvaigimo ir smurtinių nusikaltimų ryšį. Pavyzdžiui, maždaug nuo pusės iki beveik dviejų trečdalių nužudymų įvykdo asmenys, apimti alkoholinio apsvaigimo būsenos.⁹² Kriminogeninis alkoholio poveikis gali pasireikšti dėl įvairių

⁸⁹ Bartol C. R., Bartol A. M. Criminal behavior: A psychological approach. 9-th ed. Boston: Prentice Hall, 2008; Hare R. D. Psychopathy as a risk factor for violence // Psychiatric Quarterly, 1999, vol. 70, p. 181–197.

⁹⁰ Fritz M. V., Wiklund G., Kuposov R. A., Klinteberg B., Ruchkin V. V. Psychopathy and violence in juvenile delinquents: What are the associated factors? // International Journal of Law and Psychiatry, 2008, vol. 31, p. 272–279.

⁹¹ Антонын Ю. М., Бородин С. В. Преступность и психические аномалии. Москва: Наука, 1987.

⁹² Berkowitz L. Aggression: Its causes, consequences and control. New York: McGraw-Hill, 1993.

priežasčių.⁹³ 1) alkoholinio apsvaigimo poveikio slopinimo procesams (blokuojama tam tikrų smegenų centrų veikla), dėl to sumažėja elgesio savikontrolė ir žmogus daug lengviau išreiškia nepriimtinas elgesio formas; 2) alkoholinio apsvaigimo poveikio fiziologinio sužadavimo būsenai (pvz., pakyla kraujospūdis, padidėja cukraus kiekis kraujyje, daugiau kraujo patenka į raumenis), dėl to gali greičiau atsirasti grėsmės suvokimas, kilti pyktis ir / ar pasireikšti agresyvus elgesys; 3) išmokto slopinimo panaikinimo, t. y. žmonės išmoka, kad tam tikras socialiai nepriimtinas elgesys gali būti daugiau ar mažiau toleruojamas, jeigu jį išreiškia alkoholiu apsvaigęs žmogus (pradedama manyti, kad išgėrusiajam negalioja tam tikros elgesio normos); be to, išmokstama sumažinti asmeninę atsakomybę už tam tikrus veiksmus, ją priskiriant alkoholio poveikiui (pvz., žmogus bando pateisinti savo agresyvumą tuo, kad buvo girtas); 4) alkoholinio apsvaigimo poveikio įvairiems kognityviniams procesams (pvz., atsiranda informacijos suvokimo klaidų, susiaurėja dėmesio laukas, sutrinka informacijos įsiminimas ir atkūrimas, abstraktus mąstymas ir pan.); dėl to, būdamas alkoholinio apsvaigimo būsenos, žmogus gali pasidaryti labai priklausomas nuo situacinių veiksnių (pvz., susikoncentruoja tik į dabartinį momentą, reaguoja tik į išsiskiriančius ir / ar provokuojančius stimulus), neteisingai suprasti ir interpretuoti aplinkinių veiksmus, tapti konfliktiškas, įtarus ir agresyvus; 5) fiziologinio alkoholio poveikio ir tam tikro socialinės aplinkos poveikio sutapimo: kada žmogus yra alkoholinio apsvaigimo būsenos ir kai jam grasinama, trukdoma arba jis yra provokuojamas, labai padidėja agresyvaus elgesio tikimybė (alkoholinė intoksikacija iškraipo informacijos kodavimą apie save ir kitus, sumažina savęs įsisąmoninimo laipsnį, elgesio savikontrolę, aktyvina agresyvias mintis, dėl to gali silpnėti prosocialių elgesio normų laikymasis, žmogui gali būti daug lengviau ryžtis nusikalstamiems veiksams ir pan.). Dar galima pridurti, kad alkoholinis apsvaigimas daro didesnę poveikį agresyviai elgesiui tada, kai:⁹⁴ a) alkoholio vartotojai yra vyrai; b) vartojama degtinė ar kiti stiprūs gėrimai; c) yra išgeriamos didelės alkoholio dozės; d) yra galima atsakomoji aukos agresija; e) nėra galimybės pasirinkti neagresyvių atsakomųjų reakcijų.

Tendencingas socialinės informacijos apdorojimas. Žmonių reakcijos į įvairius konkrečioje socialinėje situacijoje gaunamus stimulus pasireiškia kaip informacijos

⁹³ *Bègue L., Subra B.* Alcohol and aggression: Perspectives on controlled and uncontrolled social information processing // *Social and Personality Psychology Compass*, 2008, vol. 2/1, p. 511–538; *Berkowitz L.* Aggression: Its causes, consequences and control. New York: McGraw-Hill, 1993; *Exum M. L.* Alcohol and aggression: An integration of findings from experimental studies // *Journal of Criminal Justice*, 2006, vol. 34, p. 131–145; *Giancola P. R., Corman M. D.* Alcohol and aggression: A test of the attention-allocation model // *Psychological Science*, 2007, vol. 18, p. 649–655.

⁹⁴ *Exum M. L.* Alcohol and aggression: An integration of findings from experimental studies // *Journal of Criminal Justice*, 2006, vol. 34, p. 131–145.

apdoravimo proceso padarinys (šis procesas suprantamas kaip tam tikrų nuoseklių stadijų seka, kuri gali funkcionuoti tiek sąmoningai, tiek nesąmoningai).⁹⁵ Kai gaunama informacija apdorojama adekvačiai, žmogus demonstruoja socialiai kompetentingą elgesį, o įvairios informacijos apdoravimo klaidos arba trūkumai gali lemti nepageidautino (pvz., agresyvaus) elgesio pasireiškimą. Kaip rodo empirinių tyrimų rezultatai, agresyviems asmenims būdingi tam tikri socialinės informacijos apdoravimo ypatumai (tiesa, daugelis agresijos tyrimų, susijusių su socialinės informacijos apdoravimu, kol kas buvo atlikta su vaikais ir paaugliais). Pavyzdžiui, nustatyta, kad agresyvūs asmenys (palyginti su neagresyviais) tarpasmeninės sąveikos situacijose užkoduoja mažiau socialinių stimulų,⁹⁶ dažniau interpretuoja ambivalentišką, neaiškią informaciją kaip priešišką,⁹⁷ orientuojasi į trumpalaikius, momentinius instrumentinius tikslus (konkrečioje situacijoje asmuo gali siekti atkeršyti, dominuoti, apsaugoti savo statusą grupėje ir pan.),⁹⁸ generuoja mažiau galimų elgesio alternatyvų ir / arba jų generuojamos alternatyvos pasižymi specifiniais ypatumais (pvz., yra susijusios su verbaline ar fizine agresija),⁹⁹ vertindami šias elgesio alternatyvas pirmenybę teikia agresyvioms reakcijoms ir tikisi, kad agresyvūs veiksmai sukels trokštamus padarinius.¹⁰⁰ Taigi įvairiuose etapuose

⁹⁵ *Crick N. R., Dodge K. A.* A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment // *Psychological Bulletin*, 1994, vol. 115, p. 74–101; *Dodge K. A.* Social – cognitive mechanisms in the development of conduct disorder and depression // *Annual Review of Psychology*, 1993, vol. 44, p. 559–584.

⁹⁶ *Dodge K. A., Newman J. P.* Biased decision-making processes in aggressive boys // *Journal of Abnormal Psychology*, 1981, vol. 90, p. 375–379.

⁹⁷ *Crick N. R., Dodge K. A.* Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression // *Child Development*, 1996, vol. 67, p. 993–1002; *De Castro O. B., Nas N. C., Koops W.* Social information processing in delinquent adolescents // *Psychology, Crime and Law*, 2005, vol. 11, p. 363–375; *Quiggle N. L., Garber J., Panak W. F., Dodge K. A.* Social information processing in aggressive and depressed children // *Child Development*, 1992, vol. 63, p. 1305–1320.

⁹⁸ *Crick N. R., Dodge K. A.* Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression // *Child Development*, 1996, vol. 67, p. 993–1002; *Salmivalli C., Ojanen T., Haanpää J., Peets K.* „I'm OK but You're Not“ and other peer – relational schemas: Explaining individual differences in children's social goals // *Developmental Psychology*, 2005, vol. 41, p. 363–375.

⁹⁹ *Dodge K. A., Pettit G. S., McClaskey C. L., Brown M. M.* Social competence in children // *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 1986, vol. 51, serial No 213 (2), p. 1–85; *Rubin K. H., Bream L. A., Rose-Krasnor L.* Social problem solving and aggression in childhood // *The Development and Treatment of Childhood Aggression* / Ed. by D. J. Pepler, K. H. Rubin. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum, 1991, p. 219–248; *Waas G. A.* Social attributional biases of peer-rejected and aggressive children // *Child Development*, 1988, vol. 59, p. 969–975.

¹⁰⁰ *Dodge K. A., Coie J. D.* Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, vol. 53, p. 1146–1158; *Quig-*

(kodavimo, interpretavimo, atsakų generavimo, vertinimo) agresyviems asmenims būdingas tendencingas socialinės informacijos apdorojimas. Tai leidžia paaiškinti, kodėl konfliktingoje situacijoje asmuo gali išreikšti pačias destruktiviausias agresijos formas (pvz., nužudyti kitą žmogų) reaguodamas į nedidelį priešišumą, įžeidimą arba pažeminimą (tokias pernelyg stiprias atsakomąsias reakcijas gali paskatinti neadekvatus informacijos apdorojimas). Galima pridurti, kad, ilgą laiką kartojantis panašiai agresijos taikymo patirčiai, įprastiems elgesio padariniams ir pasireiškiant tiems patiems emocinio sužadavimo būdams, ilgalaikėje atmintyje gali būti įtvirtinami specifiniai socialinio žinojimo vienetai, suformuojami tipiškai, tačiau rigidiškai ir tendencingi informacijos apdorojimo būdai (dėl to asmuo gali nesugebėti išmokti naujų informacijos apdorojimo strategijų), o automatinis informacijos apdorojimas gali skatinti įvairias asocialaus elgesio formas (taip pat ir smurtines).¹⁰¹

Apibendrinant galima pasakyti, kad nužudymai yra daugiadeterminuotas reiškinys, kurį gali lemti įvairūs socialiniai ir / ar psichologiniai veiksniai, taip pat jų tarpusavio sąveika. Tais atvejais, kai asmuo vienu metu yra veikiamas keleto veiksnių (pvz., gyvena skurdžioje socialinėje aplinkoje, kuriai būdinga susilpnėjusi agresyvumo kontrolė, paviršutiniškai bendruomenės narių ryšiai (socialiniai veiksniai), be to, jis turi psichopatinių bruožų, yra frustracijos ir alkoholinio apsvaigimo būsenos bei tendencingai apdoroja socialinę informaciją (psichologiniai veiksniai), tai gali labai padidinti nužudymo tikimybę. Tačiau kartu reikia pažymėti, kad šių veiksnių vaidmuo nužudymų etiologijoje (o ypač jų tarpusavio sąveikos mechanizmai) kol kas yra nepakankamai atskleisti.

5. IŠVADOS

Apibendrinant straipsnyje pateiktas mintis ir pastebėjimus, galima daryti tam tikras pirmines išvadas apie nužudymus Lietuvoje, juos lemiančių veiksnių ir jų sąlygų tyrimo perspektyvas.

Vertinant teisinius nužudymų aspektus, dėmesys atkreiptinas į keletą momentų.

2000 m. BK išplėtė būtinosios ginties, kuri apima ir pateisinamą gyvybės atėmimą, sampratą. Ši samprata, įtvirtinta LR BK 28 straipsnyje, galimai prieštarauja Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 straipsnio 1 paragrafui,

gle N. L., Garber J., Panak W. F., Dodge K. A. Social information processing in aggressive and depressed children // Child Development, 1992, vol. 63, p. 1305–1320; Schwartz D., Dodge K. A., Coie J., Hubbard J., Cillessen A., Lemerise E. Social-cognitive and behavioral correlates of aggression and victimization in boys' play groups // Journal of Abnormal Child Psychology, 1998, vol. 26, p. 431–440.

¹⁰¹ *Valickas G., Tarozienė V. Asocialaus elgesio formavimasis socialinės informacijos apdorojimo požiūriu // Psichologija. Mokslo darbai, 2009, t. 40, p. 21–36.*

įtvirtinančiam teisę į gyvybę. Kartu tikėtina, kad Lietuvos teismų praktikoje būtinosios ginties ribos siaurinamos, ir taip nužudymo sąvoka plečiama.

LR BK įtvirtina plačią nužudymo sąvoką, kuri apima ir nusikaltimus, kitose valstybėse laikomus atskiromis nusikaltimų kategorijomis (pavyzdžiui, sveikatos sutrikdymus, sukėlusius nukentėjusiojo mirtį).

Lietuvos teismai ne visais atvejais tiksliai atriboja tyčinius nužudymus ir neatsargius gyvybės atėmimus. Takoskyra tarp netiesioginės tyčios ir nusikalstamo pasitikėjimo, tarp netiesioginės tyčios ir nusikalstamo nerūpestingo nėra pakankamai aiški. Tikėtina, kad teismų praktikoje vadovaujamosi netiesioginės tyčios prezumpcija. Tačiau LR BK nepagrįstai atitolina netiesiogine tyčia ir neatsargiai padarytus gyvybės atėmimus: už nekvalifikuotą neatsargų gyvybės atėmimą numatyta maksimali bausmė yra gerokai mažesnė nei minimali už nekvalifikuotą tyčinį nusikaltimą numatyta bausmė.

Lietuvos teismų praktikoje ypač retai inkriminuojamos LR BK numatytos privilegijuotos nužudymų sudėty. Pastebėtina, kad kai kurių Europos valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose įtvirtintos gerokai platesnės privilegijuotų nužudymų sąvokos ir todėl juos kriminalizuojančios normos praktikoje gali būti taikomos daug dažniau.

Daugelio Europos valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose išskiriama itin sunkių nužudymų kategorija – nužudymai, padaryti iš anksto susiformavusia tyčia. LR BK ir Lietuvos teismų praktikoje tokiam subjektyviajam nužudymų požymiui ypatinga svarba nėra teikiama. Nei BK, nei Lietuvos teismų praktikoje taip pat nėra susiformavęs nuoseklus požiūris, kad už tiesiogine tyčia padaromus nužudymus turi būti skiriamos griežtesnės bausmės nei už nužudymus, padaromus netiesiogine tyčia. Tiesioginės tyčios ir netiesioginės tyčios atribojimas teismų praktikoje taip pat stokoja nuoseklumo.

Atliktų empirinių sociologinių tyrimų ir sociologinių kriminologinių teorijų analizė leido daryti prielaidą, kad nužudymų situacija Lietuvoje iš sociologijos mokslo pozicijų gali būti aiškinama atsižvelgiant į dezorganizuotos aplinkos poveikį, remiantis išmokimo perspektyva, įtampos, kultūrinių tikslų ir institucionalizuotų priemonių konflikto perspektyva (subkultūros ir įtampos teorine prieiga).

Psichologinės literatūros apžvalga leido išskirti šiuos svarbiausius veiksnius, galinčius paskatinti žmogų padaryti nužudymą: afekto būseną (fiziologinį ir patologinį afektą), emocines būsenas, nesiekiančias afekto lygio, bet apribojančias asmens elgesio suvokimą ir kontrolę, asocialią elgesio standartų ir pastiprinimų sistemą, psichikos sutrikimus, alkoholinį apsvaigimą, taip pat tendencingą socialinės informacijos apdorojimą. Kai kurie iš šių psichologinių veiksnių vienu ar kitu būdu yra įtraukti ir į mūsų šalies BK (pvz., kaip asmens atsakomybę lengvinanti ar sunkinanti aplinkybė). Kita vertus, reikia pažymėti, kad kol kas trūksta teorinių modelių, kurie susietų įvairius psichologinius nužudymų veiksnius, aprašytų jų sąveikos mechanizmus, taip pat empirinių duomenų, kurie patvirtintų arba paneigtų iškeltas prielaidas.

LITERATŪRA

I. Teisės aktai

1. Bekendtgørelse af straffeloven. Prieiga per internetą: <<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=138671>>.
2. Code penal. Prieiga per internetą: <<http://www.ejustice.just.fgov.be/>>.
3. Code pénal. Prieiga per internetą: <<http://www.legifrance.gouv.fr/>>.
4. Codice penale. Prieiga per internetą: <<http://www.altalex.com/index.php?idnot=36653>>.
5. Malta: Reservation made at the time of signature, on 12 December 1966, and contained in the instrument of ratification, deposited on 23 January 1967 - Or. Engl. Prieiga per internetą: <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=005&CM=8&DF=&CL=ENG&VL=1>>.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
7. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso, baudžiamojo ir administracinių teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo // Valstybės žinios, 1993-07-02, Nr. 26-597.
8. Strafgesetzbuch (StGB). Prieiga per internetą: <[http://www.jusline.at/Strafgesetzbuch_\(StGB\)_Langversion.html](http://www.jusline.at/Strafgesetzbuch_(StGB)_Langversion.html)>.
9. Strafgesetzbuch. Prieiga per internetą: <<http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>>.
10. The Swedish Penal Code. Ds 1999:36. Prieiga per internetą: <<http://www.government.se/content/1/c6/02/77/77/cb79a8a3.pdf>>.
11. Wetboek van Strafrecht. Prieiga per internetą: <<http://www.wetboek-online.nl/wet/sr.html>>.

II. Teismų praktika

12. Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. gegužės mėn. 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-18-401/2008.
13. Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. balandžio mėn. 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-87-133/2011.
14. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. balandžio mėn. 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-106-462/2011; Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gegužės mėn. 14 d. nutartis, priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1A-221/2008.
15. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. spalio mėn. 5 d. nutartis, priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1A-432/2012.

16. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. spalio mėn. 5 d. nutartis, priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1A-493/2012.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. rugsėjo mėn. 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-404/2010.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. spalio mėn. 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-443/2012.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1997 m. birželio mėn. 13 d. nutarimas Nr. 4 „Dėl teismų praktikos taikant įstatymus dėl būtiniosios ginties ir jos ribų peržengimo“ // Teismų praktika, Nr. 7.
20. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. rugpjūčio mėn. 13 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-104-350/2012.
21. Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. rugpjūčio mėn. 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-218-354-2009.
22. Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. sausio mėn. 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-19-332/2011.
23. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. birželio mėn. 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-194-172/2012.

III. Mokslinė literatūra

24. Akers R. L., Jennings W. Social Learning Theories // J. Miller (ed.), 21st Century Criminology: A Reference Handbook. Thousand Oaks: SAGE Publications. 2009, p. 323–332.
25. Agnew R. Ressured Into Crime: An Overview of General Strain Theory. Los Angeles: Roxbury Publishing, 2006.
26. Andresen M. A. Homicide in Lithuania // M.C.A. Liem and W.A. Pridemore (eds.) Handbook of European Homicide Research: Patterns, Explanations, and Country Studies. New York, NY: Springer, 2012, p. 437–449.
27. Andresen M. A. The impact of accession to the European Union on violent crime in Lithuania // European Sociological Review, 2011, vol. 27 (6), p. 759–771.
28. Avakame E. F. How different is violence in the home? An examination of some Correlates of stranger and intimate homicide // Criminology, 1998, 36 (3), p. 601–632.
29. Bandura A. Aggression: A social learning analysis. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1973.
30. Bandura A. Psychological mechanisms of aggression // Aggression: Theoretical and empirical reviews. Vol. 1 / Ed. by R. G. Geen, E. Donnerstein. New York: Academic press, 1983, p. 1–40.

31. *Bandura A.* Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1986.
32. *Bartol C. R., Bartol A. M.* Criminal behavior: A psychological approach. 9-th ed. Boston: Prentice Hall, 2008.
33. *Beeghley L.* Homicide: A Sociological Explanation. Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2003.
34. *Bègue L., Subra B.* Alcohol and aggression: Perspectives on controlled and uncontrolled social information processing // *Social and Personality Psychology Compass*, 2008, vol. 2/1, p. 511–538.
35. *Berkowitz L.* Some determinants of impulsive aggression: Role of mediated associations with reinforcements for aggression // *Psychological Review*, 1974, vol. 81, p. 165–176.
36. *Berkowitz L.* Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation // *Psychological Bulletin*, 1989, vol. 106, p. 59–73.
37. *Berkowitz L.* Aggression: Its causes, consequences and control. New York: McGraw-Hill, 1993.
38. *Brookman F.* Understanding Homicide. London: SAGE, 2005.
39. *Ceccato V.* Expressive Crimes in Post-Socialist States of Estonia, Latvia and Lithuania // *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 2008, vol. 9, iss. 1, p. 2–30.
40. *Cohen A. K.* Delinquent Boys: The Culture of the Gang. Glencoe, IL: Free Press, 1955.
41. *Cooke D.* Psychopathy // *The Cambridge handbook of forensic psychology* / Ed. by J. M. Brown, E. A. Campbell. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 292–298.
42. *Crick N. R., Dodge K. A.* A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment // *Psychological Bulletin*, 1994, vol. 115, p. 74–101.
43. *Crick N. R., Dodge K. A.* Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression // *Child Development*, 1996, vol. 67, p. 993–1002.
44. *De Castro O. B., Nas N. C., Koops W.* Social information processing in delinquent adolescents // *Psychology, Crime and Law*, 2005, vol. 11, p. 363–375.
45. *Dodge K. A.* Social – cognitive mechanisms in the development of conduct disorder and depression // *Annual Review of Psychology*, 1993, vol. 44, p. 559–584.
46. *Dodge K. A., Coie J. D.* Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, vol. 53, p. 1146–1158.

47. *Dodge K. A., Newman J. P.* Biased decision-making processes in aggressive boys // *Journal of Abnormal Psychology*, 1981, vol. 90, p. 375–379.
48. *Dodge K. A., Pettit G. S., McClaskey C. L., Brown M. M.* Social competence in children // *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 1986, vol. 51, serial No 213 (2), p. 1–85.
49. *Dollard J., Doob L. W., Miller N. E., Mowrer O. H., Sears R. P.* Frustration and aggression. 8-th print. New Haven: Yale University Press, 1950.
50. *Exum M. L.* Alcohol and aggression: An integration of findings from experimental studies // *Journal of Criminal Justice*, 2006, vol. 34, p. 131–145.
51. *Farrington D. P., Loeber R., Berg M. T.* Young men who kill: A prospective longitudinal examination from childhood. // *Homicide Studies*, 2012, vol. 16, p. 99–128.
52. *Fritz M. V., Wiklund G., Koposov R. A., Klinteberg B., Ruchkin V. V.* Psychopathy and violence in juvenile delinquents: What are the associated factors? // *International Journal of Law and Psychiatry*, 2008, vol. 31, p. 272–279.
53. *Giancola P. R., Corman M. D.* Alcohol and aggression: A test of the attention-allocation model // *Psychological Science*, 2007, vol. 18, p. 649–655.
54. *Hare R. D.* Psychopathy as a risk factor for violence // *Psychiatric Quarterly*, 1999, vol. 70, p. 181–197.
55. *Hare R. D., Neumann C. S.* Psychopathy: Assessment and forensic implications // *The Canadian Journal of Psychiatry*, 2009, vol. 54, p. 791–802.
56. *Jehle J. M.* Criminal Justice in Germany Facts and Figures. Mönchengladbach: Forum-Verl, Godesberg, 2009.
57. *Justickis V., Valickas G.* Psichologinė ekspertizė: teisiniai ir psichologiniai taikymo aspektai // *Psichologija. Mokslo darbai*, 2003, t. 27, p. 64–87.
58. *Kaylen M. T.* Rural Homicide in Europe: A Review of the Literature // *M. C. A. Liem and W. A. Pridemore (eds.) Handbook of European Homicide Research: Patterns, Explanations, and Country Studies*, 2012, New York, NY: Springer, p. 231–246.
59. *Leverick F.* Killing in Self-Defence. Oxford: Oxford University Press, 2006.
60. *Lim F., Bond M. H., Bond M. K.* Linking Societal and Psychological Factors to Homicide Rates Across Nations // *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2005, September, vol. 36, no. 5, p. 515–536.
61. *McCall P. L., Nieuwebeerta P.* Structural Covariates of Homicide Rates: A European City Cross-National Comparative Analysis // *Homicide Studies*, 2007, vol. 11, Number 3, August, p. 167–188.
62. *Merton R.* Socialinė struktūra ir anomija // *Sociologija: mintis ir veiksmai*, 1997, Nr. 1, p. 6684.

63. *Messner S. F., Tardiff K.* Economic Inequality and Levels of Homicide: an Analysis of Urban Neighborhoods // *Criminology*, 1986, May, vol. 24, Issue 2, p. 297–316.
64. *Messner S. F., Rosenfeld R.* Political restraint of the market and levels of criminal homicide: A cross-national application of institutional-anomie theory // *Social Forces*, 1997, 75, p. 1393–1416.
65. *Milinis A.* Baudžiamoji atsakomybė už nužudymą: monografija. Vilnius: Justitia, 2011.
66. *Nocius J.* Nusikaltimai žmogui: mokomoji priemonė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998.
67. *Park R. E., Burgess E. W.* *The City* [1925]. Chicago: University of Chicago Press, 1967.
68. *Patrick C. J., Zempolich K. A.* Emotion and aggression in the psychopathic personality // *Aggression and Violent Behavior*, 1998, vol. 3, p. 303–338.
69. *Porter S., Woodworth M.* „I’m sorry I did it... but he started it“: A comparison of the official and self-reported homicide descriptions of psychopaths and non-psychopaths // *Law and Human Behavior*, 2007, vol. 31, p. 91–107.
70. *Quiggle N. L., Garber J., Panak W. F., Dodge K. A.* Social information processing in aggressive and depressed children // *Child Development*, 1992, vol. 63, p. 1305–1320.
71. *Rubin K. H., Bream L. A., Rose-Krasnor L.* Social problem solving and aggression in childhood // *The Development and Treatment of Childhood Aggression* / Ed. by D. J. Pepler, K. H. Rubin. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum, 1991, p. 219–248.
72. *Salmivalli C., Ojanen T., Haanpää J., Peets K.* „I’m OK but You’re Not“ and other peer – relational schemas: Explaining individual differences in children’s social goals // *Developmental Psychology*, 2005, vol. 41, p. 363–375.
73. *Savolainen J.* Inequality, welfare state, and homicide: Further support for the institutional anomie theory // *Criminology*, 2000, 38, p. 1021–1038.
74. *Schwartz D., Dodge K. A., Coie J., Hubbard J., Cillessen A., Lemerise E.* Social-cognitive and behavioral correlates of aggression and victimization in boys’ play groups // *Journal of Abnormal Child Psychology*, 1998, vol. 26, p. 431–440.
75. *Shaw C., McKay H.* *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: Univ. Press, 1942.
76. *Sutherland E. H. et al.* *Principles of Criminology*. New York: General Hall, Inc, 1992.
77. *Valickas G., Tarožienė V.* Asocialaus elgesio formavimasis socialinės informacijos apdorojimo požiūriu // *Psichologija. Mokslo darbai*, 2009, t. 40, p. 21–36.
78. *Värnik A., Tooding L. M., Palo E., Wasserman D.* Suicide and Homicide: Durkheim’s and Henry & Short’s Theories Tested on Data from the Baltic States // *Archives of Suicide Research*, 2003, vol. 7, p. 51–59.

79. *Waas G. A.* Social attributional biases of peer-rejected and aggressive children // *Child Development*, 1988, vol. 59, p. 969–975.
80. *Žikauskienė R.* Kriminalinio elgesio psichologija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
81. *Антонян Ю. М., Бородин С. В.* Преступность и психические аномалии. Москва: Наука, 1987.
82. *Коченов М. М.* Введение в судебно-психологическую экспертизу. Москва: Издательство Московского университета, 1980.
83. *Кудрявцев И. А.* Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза: Научно-практическое руководство. Москва: Издательство Московского университета, 1999.
84. *Печерникова Т. П., Гульдман В. В., Остришко В. В.* Особенности экспертной оценки аффективных реакций в момент совершения правонарушения у психически здоровых и психопатических личностей. Методические рекомендации. Москва, 1983.
85. *Сафуанов Ф. С.* Аффект: Судебно-психологический экспертологический анализ // *Психологический журнал*, 2001, том 22, № 3, p. 15–25.

IV. Statistiniai šaltiniai

86. Eurostat. Crimes recorded by the police [crim_gen]. Prieiga per internetą: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=crim_gen&lang=en.
87. Eurostat. Population at 1 January. Persons [tps00001]. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00001&plugin=1>.
88. Federal Criminal Police Office. PCS 2010. Police Crime Statistics Yearbook 2010 - abridged versijon. Prieiga per internetą: http://www.bka.de/nn_195196/SharedDocs/Downloads/EN/Publications/PoliceCrimeStatistics/policeCrimeStatistics2010,templateId=raw,property=publicationFile.pdf/policeCrimeStatistics2010.pdf.
89. Global Status Report on Road Safety 2009. WHO. Prieiga per internetą: http://whqlibdoc.who.int/publications/2009/9789241563840_eng.pdf.
90. Global Study on Homicide: Trends, Contexts, Data. UNODC. 2011. Prieiga per internetą: http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/Homicide/Globa_study_on_homicide_2011_web.pdf.
91. Homicide Statistics 2012. UNODC. Prieiga per internetą: http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/crime/Homicide_statistics2012.xls.
92. Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų mi-

nisterijos. Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika. Forma_1Ž. Prieiga per internetą: <http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?>.

93. Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos. Statistiniai duomenys apie nuteistųjų skaičių, sudėtį (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, baudmės terminą ir kt.) ir jų kaitą per 2002 metus. Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/atas/prd/nut/nut2002.doc>>.
94. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Administracinių reikalų skyriaus analitinis poskyris. Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, baudmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė. 2004-02-27. Nr. 13/07-156. Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/atas/prd/nut/nut200412.xls>>.
95. Lietuvos statistikos departamentas. M3010603: Mirusieji. Požymiai: gyvenamoji vietovė, lytis. Tarptautinė statistinė ligų ir sveikatos problemų klasifikacija (TLK-10). Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/Define.asp?Maintainable=M3010603&PLanguage=1>>.
96. Nusikaltimų prevencijos Lietuvoje centras. Tyčiniai nužudymai (su pasikėsinimais). [1931 - 2007]. Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus11.htm>>.
97. People killed in road accidents, 2007 (persons killed per million inhabitants) - Source: Eurostat (tsdtr420), European Commission CARE database (Community Database on Road Accidents). Prieiga per internetą: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdtr420>>.
98. Tavares C., Thomas J. Population and social conditions: Crime and Criminal Justice. EUROSTAT. Statistics in Focus. 36/2009. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-09-036/EN/KS-SF-09-036-EN.PDF>.

V. Kiti šaltiniai

99. Čekutis R. „Eurostat“ Vilnių aplaistė krauju // „Respublika“, 2012 m. balandžio mėn. 24 d. Prieiga per internetą: <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/nusikaltimai_ir_nelaimes/eurostat_vilniu_aplaiste_krauju>.
100. Garkauskas P. Prieš teismą stojo policininką nužudęs ir apiplėšęs kaunietis // DELFI.lt, 2012 m. spalio 18 d. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/daily/crime/pries-teisma-stojo-policininka-nuzudes-ir-apipleses-kaunietis.d?id=59789427#ixzz2Ankjb14>>.

Dr. Algimantas Čepas
Law Institute of Lithuania

Prof. dr. (HP) Aleksandras Dobryninas
Vilnius University

Prof. dr. (HP) Gintautas Valickas
Vilnius University

HOMICIDES IN LITHUANIA: LEGAL, SOCIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Summary

The article presents an overview of legal regulation of homicides in Lithuanian legal acts and some comparative insights into laws of other states, as well an inquiry into the concept of homicide applied in the jurisprudence of Lithuanian courts. Special attention is paid to demarcation of homicides and deprivations of life in cases of self-defense, separation of homicides and negligent deprivations of life, legal qualification of homicides committed with direct and indirect intent. The article also introduces sociological criminological theories that could be taken into account when explaining homicide situation in Lithuania (special attention is paid to explanations provided by the theory of social disorganization) and examines main psychological factors of homicides.

The analysis presented in the article allows a statement that the Penal Code of the Republic of Lithuania introduces a wide concept of homicide. However in certain cases the concept is constructed in a too narrow mode while this fact leads the Criminal Code to contravene the right to life embedded in the European Convention on Human Rights in cases of self-defense.

An analysis of jurisprudence of Lithuanian courts raises some doubts whether homicides and negligent deprivations of life are clearly demarcated in practice, a presumption followed by the courts to admit presence of indirect intent in the most of problematic cases could be noticed.

Observation of the sociological research on homicide issue also allows insights that level of homicides in Lithuania could be explained while taking into account the influence of disorganized environment. However other sociological criminological theories, e.g. learning or strain theories, could provide significant explanations of the phenomenon of homicides in Lithuania also.

An examination of psychological aspects of homicides allowed to discern some main factors that are able to encourage commitment of homicides: physiological and pathological affect, emotional states that do not reach the level of affect, however restrict understanding and control of one's behaviour, asocial system of behaviour standards and reinforcements, mental disorders, alcoholic intoxication, as well as bias in processing of social information.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2012 m. rugsėjo 12 d.